

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2002 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2002

1

VILNIUS 2003

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2002

1

VILNIUS 2003

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, meno ir filosofijos institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2003

© Straipsnių autoriai, 2003

URSZULA AUGUSTYNIAK

**GLOBĖJO PAREIGOS TARNYBININKAMS IR KLIENTAMS,
REMIANTIS KRISTUPO II RADVILOS (1585–1640) KLIENTELĖS
PAVYZDŽIU. LŪKESČIAI IR TIKROVĖ**

Tarnybinių bajorų ir klientų lūkesčiai, susiję su didiku, atsispindi Kristupo II Radvilos įvardijime „užtarėju, globėju ir įkvėpėju“ (*protektor, patron i promotor*)¹. Tai apibrėžia tris jo pareigų sritis: priedangą nuo išorės pavojų, globą privataus dominavimo sferoje (dvaro ir valdų) bei pagalbą globotiniams siekiant paaukštini-mo². Svarbiausios – apsaugos funkcijos, nes „užtarėjas“ (protektorius) anuomet reiškė „gynėją viešajame gyvenime“³, o patronas – globėjas privačiame gyvenime.

Protegavimas dabartine prasme – tai tarpininkavimas igyjant klientams titulus ir tarnybas, vadinasi, tai buvo viena iš daugelio magnato visuomeninių funkcijų, nors nebūtinai svarbiausia. Ši funkcija siejosi su elitu – pačiais ambicingiausiais klientais, kuriems rūpėjo politinė veikla, o tokių buvo mažuma. Taip pat svarbų visuomeninį vaidmenį turėjo bendradarbiavusių didikų grupuočių „tarpklientinis protegavimas“ vedybų klausimais, priimant tarnauti į rūmus, karo tarnybą ar tei-kiant paslaugas seimeliuose.

¹ Jan Milewski *wojski i przelozony smolenski, rotmistrz JKMci, imieniem wszystkich pp. rot-mistrów*, 1639 09 16 iš Smolensko, *Archiwum Główne Akt Dawnych*, Archiwum Radziwiłłow (toliau – AGAD, AR) b. V, Nr. 9694.

² Plg.: W. Tygelski, Stronnictwo, które nie mogło przegrać, *Przegląd Historyczny*, t. LXXVI, z. 2, s. 207–230; siūlo išskirti patronavimą, puolamąją ir ginamąją globą.

³ Plg.: Punkta od wojska skonfederowanego do Króla Jmci [po 1620 m.], *Biblioteka Kórnicka* (toliau – BK), 333, s. 27–28: „Starostwa ukraińskie aby tam obecnym obywatelom dawane były, jakoby kraje pograniczne zawsze protektory swoje miec mogły“.

Į didiko „patronavimo paslaugas“ taip pat įėjo tarpininkavimas. Didikas būdavo vidinių klientelės konfliktų ir jos išorinių santykių, bendraujant su valstybės administracija bei konkuruojančiomis grupuotėmis, taikintojas.

Didiko pareigos tarnybininkams ir pareigos „politiniams bičiuliams“, „bičiuliams giminaičiams“ skyrėsi kilme (asmeniniai įsipareigojimai ar atsiradę iš feodalinų teisių), sfera (susiję su individu ar grupe) bei turiniu (ekonominiai, politiniai, viešieji-teisiniai).

Įsipareigojimai tarnybininkams paprastai apėmė didiko valdų vidaus sistemą ir buvo formalizuoti algos, nuomos raštais, ūkinių pareigūnų priesaikos formulėmis. Jie daugiausia buvo susiję su gyvenimo garantijomis („išgyvenimo sritis“) bei sistemos integracija, solidarumo jausmo formavimu (tarpininkavimas konfliktuose tarp tarnybininkų ir dvaro kontoristų, punktualus ir teisingas jų paslaugų apmokėjimas). Didiko rūpinimasis šia grupe išplaukė iš jo priklausymo „ponų“ luomui ir pirmiausia buvo susijęs su „ginamąja globa“⁴: ginti nuo grėsmių, tiek nuo stichinių nelaimių, tiek nuo kariuomenės plėšikavimų.

Tuo pačiu metu įsipareigojimai „politiniams bičiuliams“, „seniesiems tarnybininkams“ (taip pat kartais vadinamiems „bičiuliais“), atstovavusiems patronui seimelių, seimų, tribunolo veikloje, bei klientams buvo asmeninio ir neformalaus pobūdžio. Politinis globojimas apėmė ne tik paramą siekiant pareigų, bet visų pirma didiko aktyvaus ir asmeniško dalyvavimo viešajame gyvenime pareigą, savo grupuotės narių rėmimą teisminiuose ir tikėjimo reikaluose.

Be to, daugelio savo globotinių atžvilgiu (valdinių, tarnų, dvariškių, klientų) globėjas atliko teisingumo vykdytojo vaidmenį ir taip pat ne kartą garantavo gynybą nuo oficialios teisėsaugos (dažnai tapatintos su savivale), nuo svetimųjų kariuomenės (o dažniau savųjų) plėšikavimo, nuo tikėjimo laisvės pažeidimų.

Didikų pareigas kliento atžvilgiu, kylančias tiek iš jų sluoksniu visuomeninio vaidmens feodalinėje valstybėje, tiek ir iš asmeninių įsipareigojimų, akcentavo Rolandas Mousnier'is savo „visuomenės, paremtos ištikimybe“ (*la société de fidélités*) koncepcijoje XVI–XVII a. Europos visuomenėms, kuriose vyravo bajorų kultūros etalonai, tipiškos formacijos. Pabrėždamas „vadovo“ (patrono) ir „ištikimojo“ (kliento) įsipareigojimų abipusiškumą, jis rašė, kad globėjas mainais už kliento paslaugas „jam turįs garantuoti maistą, drabužius, išlaikymą; savo priedangą visose gyvenimo situacijose, netgi prieš teisingumą, netgi prieš valstybės galvą; privalo rūpintis jo paaukštiniu tarnyboje, vedybomis, išgauti jam pareigybes“⁵. „Vadovas“ ir „išti-

⁴ A. M a c z a k, *Rządzący i rządzeni, Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowożytnej*, Warszawa, 1986, s. 142.

⁵ R. M o u s n i e r, *Les Institutions de la France sous la Monarchie absolue 1598–1798*, t. 1: *Société et État*, Paris, 1974, sk. III: *La Société des Fidélités*, p. 65–93; citata iš: A. M a c z a k, *Klientela: Nieformalne systemy władzy w Polsce i europie XVI–XVIII w.*, Warszawa, 1994, s. 251; panašiai: R. M o u s n i e r, *Les XVIe et XVIIe siècles, Histoire générale des civilisations*, t. IV, Paris, 1956, p. 161.

kimasis“ tarpusavyje susiję, „tarsi būtų vienas asmuo“, nepriklausomai nuo jų padėties visuomenės hierarchijoje, skirtumo dydžio.

Nors R. Mousnier'io akcentuojamas emocinis ryšys kaip patronavimo pagrindas kėlė prieštaravimų⁶, bet jo klientinių santykių apibrėžimas apėmė visus pono („vadovo“) įsipareigojimus, kurių vykdymo tikėjosi ir naujųjų laikų Respublikos bajorų bendruomenė. Paaikškėjo, kad šie samprotavimai tinka ir Kristupo II Radvilos klientelei. Iš dalies jie atsirado dėl santykių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. pirmojoje pusėje specifikos ir dėl lokalinės „galingo kaimyno“ globos pranašumo prieš *stricte* politinį patronatą, taip pat dėl patriarchalinės tradicijos, kunigaikščio Kristupo paveldėtos ir aprobuotos, bei dėl jo individualaus vadovavimo klientelei stiliaus⁷.

Lietuvos etmonas (dvarų valdyme bei politinių patikėtinių ryšiuose su bajorų užnugariu Sandomiro maišto metu, po to atlikdamas derybų su Maskva komisaro pareigas 1615 m. ir per 1616–1622 m. karus Livonijoje) buvo pernelyg priklausomas nuo savo kontoristų, kad būtų galėjęs jiems nerodyti asmeninio palankumo ar nevykdyti patronavimo pareigų.

Simboline globos išraiška, besitęsiančia nuo gimimo iki pat mirties, pripažįstamas globėjo dalyvavimas jo klientų šeimos iškilmėse. Asmeninis didiko dalyvavimas iškilmėse buvo išskirtinis malonės įrodymas⁸, o kartais ir politinio susitelkimo demonstravimas, kaip antai katalikiškosios pakraipos Radvilų atstovo atvykimas į krikštynas pas Petrą Kochlevskį (Kochlewski), šiam esant karaliaus dvaro nemaloneyje, kadangi sykiu su savo ponu buvo įtariamasis išdavystė⁹.

Simbolinis pono ir tarno susėdimo prie bendro stalo aktas taip pat reišė ir bendrą finansinę investiciją, kartais atsirandančią dėl neatidėliotino kontrakto. Pavyzdžiui, Kristupas II Radvila sutiko dalyvauti savo tarybininko vestuvėse, nes šis

⁶ Plg.: A. Mąc z a k, *Rządzący i rządzeni*, s. 143–144; A. Mąc z a k, *Wierność i miłość. Z zagadnień motywacji stosunku klientarnego, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu, Historia*, XXVI, 1988, s. 103–115; A. Mąc z a k, *Klientela*, s. 250–257. Panašiai: S. K e t t e r i n g, *Clientage and Friendship in Early Modern France; Patronage and Politics during the Fronde, French Historical Studies*, t. XIV–3, 1986, p. 409–441; W. B e i k, *Absolutism and Society in Seventeenth-Century France, State Power and Provincial Aristocracy in Languedoc*, Cambridge, 1985, p. 6–17; W. A. W e a r y, *Royal Policy and Patronage in Renaissance France. The Monarchy and the House La Tremoille*, Yale University, 1972; apie bičiulystės svarbą opozicinėse grupuotėse žr.: M. P. H o l t, *Patterns of Clientele and Economic Opportunity at Court during the Wars of Religion: The Household of Francois, Duke of Anjou, French Historical Studies*, t. XIII, 1984, p. 305–321.

⁷ Be to, A. Mączakas spėja buvus „individualius stiliaus skirtumus ir, ko gero, įvairių terpių, didikų dvarų savitus papročius“, žr.: A. Mąc z a k, *Klientela*, s. 257.

⁸ Ten pat, p. 81–82; apie Kastilijos aristokrato ir lenkų didiko dvarų panašumus; be kita ko, „bendro stalo“ ir šeimyninių švenčių reikšmę tarpusavio ryšių stiprinimui.

⁹ 1627 04 11 iš Hresko ir 1627 04 14 iš Baslavco Aleksandras Liudvikas Radvila praneša Kristupui II Radvilai (AGAD, AR, b. IV, kop. 30, p. 37, 36), kad krikštynose pas Kochlevskį sykiu su Albrechtu Stanislovu Radvila lenkė į kunigaikščio Kristupo sveikatą.

pažadėjo tęsėti pažadą paskolinti kunigaikščio sūnui Jonuši 6 tūkst. auksinų (2 tūkst. talerų) kelionės į užsienį išlaidoms¹⁰.

Visuotinai įpareigojanti pono priedermė, užbaigianti „klientinę sutartį“, buvo tarnybininko laidotuvių surengimas, neatsižvelgiant į jo visuomeninę kilmę¹¹ bei tikėjimą. Šią priedermę Lietuvos etmonas atlikdavo itin skrupulingai mirus „riteriškam žmogui“, tarnavusiam jam vadovaujant¹². Kitas reikalas, jog „garbingų Radvilų tarnų“ iškilmingos laidotuvės kai kada vykdavo už jų užsigulėjusius atlyginimus¹³.

Didiko domėjimasis jo tarnybininkų ir klientų likimu senatvėje (ypač ligos atveju) išplaukė iš jo, kaip „didžiojo pono“, pareigų, į kurias įėjo numanyti ar susižinoti, ko trūksta ligonio namuose¹⁴.

Ir tikrai, senų tarnybininkų ir klientų laiškuose Radviloms randame daugkartines padėkas už rūpinimąsi, gydytojo atsiuntimą¹⁵. Magnato ryšiai su klientais jų senatvėje neabejotinai tam tikra prasme priklausė veikia nuo emocinių veiksnių negu nuo racionalių¹⁶, nuo patrono palankumo tarnams, ypač „seniesiems ir reikalingiausiems“¹⁷. Didiko palankumas vis dėlto buvo užgaidus ir nereiškę normos vykdant patronato pareigas, tai pažymėjo Bieniašas Budnyj, filosofiskai teigdamas: „Senas tarnas, nebylus ir nejudrus, greitai užmirštas“¹⁸.

¹⁰ 1639 09 03 iš Slucko K. II Radvila Povilui Bazarževskiui (Bazarzewski), ten pat, kop. 319, teka 24, l. 551.

¹¹ Plg.: 1635 04 17 iš Košutos Celestinas Sviackis (Swiacki) valdovo dvariškiui Povilui Osinskiui (Osiński), ten pat, b. V, Nr. 15430: paremia valdinio (*derewojed*) Semiono prašymą; šis prašo adresatą surengti jo brolio Aleksandro laidotuves, – pastarasis gimęs Sviackio dvare, tarnavęs pas Osinskį ir jo dvare miręs.

¹² 1624 10 01 iš Kopylio K. II Radvila M. Piūrai (Pióro), ten pat, b. IV, kop. 311, l. 374: apie pono Piotrovičiaus (Piotrowicz) laidotuves „su didžiausia pagarba, kaip riteriai“; 1622 02 07 Prienuose S. Pukšta-Kliausgelavičius (Puksza-Klawsgiełowicz) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 6788: apie Dievčio-polskio (Dziewczopolski), gero tarnybininko ir „garbingo žmogaus“, mirtį, „antkapį“ jam.

¹³ 1644 02 14 iš Savičių Zofija Drobiševska iš Kosakovskių (Drobiszewska z Koszakowskich) LDK maršalui [Aleksandriui Liudvikui Radvilai], ten pat, Nr. 3283: apie garbingas vyro, „doro Radvilų tarno“ laidotuves užsilikusį algų sąskaita.

¹⁴ 1605 03 27 iš Jaluvkos, Jurgis (Kristupas ?) Zenavičius (Zenowich) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 18697.

¹⁵ 1630 09 05 Liudvikas Barčikovskis (Barczykowski) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 374: dėkoja už gydytojo atsiuntimą; 1658 10 06 ir 1659 10 22 iš Orlo Jonas Sosnovskis (Sosnowski) LDK raštininkui [Andriui Kazimierui Zavišai (Zawisza) arba Aleksandriui Hilarijui Polubinskiui (Połubiński)], ten pat, Nr. 14885: dėkoja už gydytojo atsiuntimą prižiūrėti sergančią žmoną.

¹⁶ Žr.: U. A u g u s t y n i a k, O przyjazni. Przyczynek do badania stosunków klientarnych, *Necessitas et ars. Studia staropolskie dedykowane profesorowi Januszowi Pelcowi*, pod red. B. Otwinowskiej i in., t. 2, Warszawa, 1993, s. 124–127.

¹⁷ 1636 05 01 iš Mogiliavo K. II Radvila Aleksandriui Pržipkovskiui (Przypkowski), *AGAD*, AR, b. IV, kop. 326, l. 738; 1638 01 21 iš Jašiūnų, ten pat, l. 723: apie Danielių Naborovskį (Naborowski), Ertmaną Ganskoffą, Melchiorą Sienickį, Kristupą Zviartovskį (Zwiartowski).

¹⁸ 1624 04 12 iš Panemunio Bieniašas Budnas (Budny) Mikalojui Piūrai, ten pat, b. V, Nr. 1605; plg.: 1640 08 03 Motiejus Berženskis (Berzeński) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 637, apl. I, p. 67: aprūpinimas senatvėje ir skundai tarnyba.

Nepriklausomai nuo jausmų patronavimo pareigų vykdymą iki paskutinės tarnybininkų ir klientų gyvenimo akimirkos palaikė ir šaltas išskaičiavimas, nes po mirties svarbią paliekamo turto dalį sudarė jų „popieriai“ – tiek sąskaitos, susiję su administraciniais reikalais, tiek ir privati korespondencija. Didiko rūpinimasis tarnybininku prieš pat mirtį ir paprotys atsiųsti į laidotuves įgaliotinius turėjo ne vien simbolinę reikšmę. Norėta ir aplenkti artimiausius giminaičius, perimant asmeninius daiktus ir mirusiojo archyvą, kartais su padorumu prasilenkiančiu būdu¹⁹.

Didikui buvo priskiriama tarnybininkų ir klientų šeimų globos pareiga, sykiu ir privilegija – pastarieji jo asmenyje matė savo testamentų garantą²⁰.

„Našlių ir našlaičių globėjo“ pareigų vykdymas nebuvo nesavanaudiškas ir turėjo esminę finansinę potekstę. Tarnybininko, nepalikusio vyriškos lyties palikuočio, mirties atveju didikas reiškė savo teisę į pirmenybę perimti jo turtą prieš artimiausius gimines. Nuolatinis Radvilų dvarų administravimo įprotis buvo tarnų ir klientų našlių teisių į valdas po mirusių vyrų sumenkinimas, tiek į laikytas iki gyvos galvos, tiek ir kadaise įgytas nuosavybėn²¹.

Našlės pozicija būdavo stipresnė, jei miręs vyras Radviloms buvo „ypatingų pavedimų agentas“, ir būdavo svarbu, kad ji išsaugotų lojalumą, ir diskretiškumą²². Kai kurios iš „likusių našlėmis“ ponių pasistengdavo gerai išnaudoti konkurenciją

¹⁹ 1617 03 28 iš Bielyčios Kristupas Brzozovskis (Brzozowski) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 1534.

²⁰ 1612 03 18 iš Biržų Konradas Patrikovskis (Patrykowski) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 11399; 1641 02 07 iš Svėdasų Aleksandras Bokša (Boksza) Jonušui Radvilai, ten pat, Nr. 1101; 1630 05 09 iš Vilniaus (?) Dovydas Boržimovskis (Borzymowski) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 1268.

²¹ 1624 09 09 Kristupas Skrobavičius (Skrobowicz) M. Piūrai, ten pat, Nr. 14507, 1624: apie panelių Borkovskaičių (Borkowskie) palivarko „užėmimą“ kunigaikščio įsakymu, nepaisant to, kad dar jų senelis Piotrovičius (Piotrowicz) jį gavo iš Radvilos; 1630 04 21 iš Jašiūnų Mikalojus Adamovičius, Jašiūnų paseniūnis, K. II Radvilai, ten pat, Nr. 51: apie Jašiūnų pareigūno Dombrovskio (Dąbrowski) mirtį ir žmonos būgštavimą, kad nebūtų iškeldinta; 1632 09 06 iš Turčicų Mikalojus Harasimovičius (Harasymowycz) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 5027: palivarko atėmimas po Radvilų tarnybininko Kotlo mirties; klausiama apie nurodymus našlės atžvilgiu, nes ji norinti mirti tame pačiame palivarke; 1630 04 06 iš Slucko Hrehorijus Kunickis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 6031: apie ponios Piotrovskos (Piotrowska) teisių į dvarą patikrinimą.

²² 1624 05 10 iš Radzievičių Eva Horaimaitė Pukštienė-Kliausgeliavičienė (Horaimówna Pukščina-Klawseghowiczowa), Valkavisko karūžienė, K. II Radvilai, ten pat, Nr. 12652: padėka už atsiųstą Radvilos tarnybininką į vyro laidotuves ir šiam atiduotus kunigaikščio reikalų raštus; 1626 12 21 K. II Radvila Vinholdienei (Winholdowa), ten pat, nenumuruota byla: giria už nuopelnus mirusį vyrą ir patvirtina pasirengimą globai, išreikštą paskutiniame pokalbyje prieš jo mirtį (*pod pewnymi kondycjami, czego iż pisac ani się papirowi powierz nie zejdzie*), siunčia savo tarnybininką S. Bučinskį (Buczynski) *cum plenare potestate*; plg.: 1627 01 13 iš Bielyčios Jakomina Dešampsaitė Kornelijušienė Vinholdienė (Jakomina Deschampsówna Korneliuszowa Winholdowa) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 17466: prašo atvykti į vyro laidotuves sausio 26 d. Bielyčios bažnyčioje – kunigaikštį globėja „pirmutinį po Dievo“, jeigu pats asmeniškai neatvyktų, tegu ką nors iš savo tarnų įpareigoja.

dėl dokumentų (ypač susijusių su kalvinų bendruomenėmis) tarp Radvilų tarnybinko ir katalikų dvasininkijos²³, kad sustiprintų savo poziciją išieškant iš didiko patronato priedermes.

Biržų Radvilų klientelės įsitikinimą, kad globėjas savo globotinių šeimų atžvilgiu privalo vykdyti socialinės rūpybos institucijos funkciją, neabejotinai lėmė religinės bendruomenės savivoka. Radviloms, kaip Lietuvos evangelikų (kalvinistų) bendruomenės vyriausiems globėjams, teko atsakomybė tiek už tai, kad jų klientų „garbingi palikuonys“ liktų ištikimi reformatų tikėjimui, tiek ir už tai, kad jie nedeklašuotų – „netaptų prasčiokų sąmonės“²⁴. Ypač tai buvo aktualu mirusių evangelikų dvasininkų²⁵ šeimoms.

Kristupas II Radvila sutiko būti savo tarnybinkų ir klientų evangelikų vaiku (ypač pirmagimių sūnų) „krikšto tėvu“, ne tik bajorų, bet ir miestiečių, bei „pirmuoju jų palikuonių globėju“²⁶. Tai jam užkrovė realias įsikišimo pareigas tais atvejais, kai vaikams atsirasdavo tėvų turto perėmimo trukdžiai arba grėsmė jų tikėjimui. Tuomet „vyriausiojo patrono“ globėjiškosios teisės turėjo pirmenybę prieš artimiausių giminaičių globos teises²⁷, taip pat teisę disponuoti pinigais, užrašytais

²³ 1619 03 06 iš Kėdainių Konradas Patrikovskis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 11399: pranešimas apie derybas su ponia Arciševska (Arcyszewska) dėl jos vyro tarnybos Aluntoje dokumentų atidavimo, tarp kitko, Aluntos bažnyčios fundacijos, už kurią kapitonas Malcheras Havratas (Hawrat), „popiežininkas“, įkalbėtą jėzuitų, norėjo jai duoti 2 tūkst. auksinų, bet ji pati, „būdamą evangelikų tikėjimo, nenorėjo įpūsti ugnies tarp Jo Malonybės Kunigaikščio ir kunigų...“ (*ale sama bėdąc konfeszej ewangelickiej niezyczyła tego, aby między Księciem Jego Mcią a księża ogień wzniecać*); tvirtina, kad popierius persiuntusi savo broliui Krispinui, – Patrikovskis spėja, kad dokumentus ji turinti, tiktai derasi.

²⁴ 1624 01 15 iš Deliatičių K. II Radvila S. Pukštai-Klausgelavičiui, ten pat, b. IV, kop. 310, l. 346: pavedimas perimti Svisločė, kad, Pakošui (Pakosz) mirus, našlaičiai nepatektų į svetimųjų ar jėzuitų rankas; 1625 06 19 iš Slucko Hrehorijus Kunickis K. II Radvilai, ten pat, b. V, Nr. 8031: apie Jarošo Valadkevičiaus (Wołodkiewicz) mirtį ir Hrehorijaus ligą, vaikai *bardzo schłopiälle w rozum*.

²⁵ Žr.: U. A u g u s t y n i a k, Wizerunek Krzysztofa II Radziwiłła jako magnata – ewangelika w świetle jego testamentów, Przegląd Historyczny, t. LXXXI, 1990, z. 3–4, s. 466.

²⁶ Plg.: M. V o r b e k - L e t t o w, *Skarbnica pamięci różnych spraw domowych jako i postronnych, przypomnienia godnych i potrzebnych opisanie zachowująca. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV*, Wrocław, 1968, s. 63: 1621 02 27 kūmais – krikšto tėvais per Vorbeko pirmagimio krikštynas buvo Kristupas II ir Boguslovas Radvilos; s. 67: 1627 07 23, kūmas – Mikalojus Hlebavičius (Hlebowicz), Vilniaus kaštelionas; 1598 07 04 Jonas Maceikovskis (Maciejkowski) Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui, AGAD, AR, b. V, Nr. 9044 – Radvilos globos mirusio Minsko barzdaskučio Hanuso Melero vaikų byloje.

²⁷ Žr.: 1612 04 06 iš Vilniaus Konradas Marcinovičius (Marcinowiz) J. Radvilai, ten pat, Nr. 9274: prašo dėl anūko, a. a. kunigo Piotrovskio (Piotrowski) ir Marcinovičiaus dukters sūnaus, kuriam Radvila „krikšto metu tapo globėju, kaip *cliens* J. M. Kunigaikščio maloną patiria ir patirs“ (*przy chrzcie zostall patronem, jako cliens łaski W. Ks. Mci zażywa i zażywać będzie*), ir kuris „prie savo patėvio šiaip taip auga“ (*przy ojczymie swym ladajako rośnie*); noriai įsipareigos savo valdomis, kad išsaugos anūkui iki pilnametystės jam priklausančią tėvų turto dalį.

testamentu vaikams, kol šie sulauks pilnametystės. Tad didikui vykdant globos priedermes, moraliniai ir religiniai argumentai siejosi su interesu: galimybė disponuoti „grynaisiais pinigais“ – testamentais užrašytomis lėšomis²⁸.

Tarnybininkų šeimų globa ypač buvo svarbi moterims, kurios Respublikos teisumuose negalėjo visai savarankiškai siekti savo teisių. Mirusių tarnybininkų ir klientų dukterų likimą sprendavo patronas: po jų „laikymo“ kunigaikštienės Radvilienės *fracimeryje**, aktyviai ieškodavo joms vyrų²⁹, dažniausiai Radvilų klientelėje. Santuokų organizavimas klientelės sistemos viduje bei tarpininkavimas sutuoktinių konfliktuose³⁰ įėjo į didiko pareigas, taip pat rodė sugebėjimą sutelkti šalininkus.

Praktiškai patrono pareigų realizavimas šioje srityje priklausė nuo klientelės vidinio solidarumo ir „vidaus žvalgybos“, pavedamos patikimiems tarnybininkams (pavyzdžiui, Mikalojui Piūrai)³¹. Be to, buvo pageidaujama globos reikalų (turtinių) neiškelti viešumon, prieš seimo teisimą.

²⁸ 1618 09 28–1620 01 16 Bielikievičienės (Bielikiewiczowa) byla su jos žentais dėl anūkų globos, ten pat, b. XI, Nr. 33, p. 8, 16, 17–27.

* *fracimeris* – moteriškasis dvaras, kilmingos dvaro panelės, rūmų damos (vert. pastaba).

²⁹ Žr.: 1599 05 14 iš Šiaulėnų Halška Šemetienė-Chodkevičiūtė (Halszka Szemethowa Chodkiewiczówna), Smolensko kaštelionienė, K. I Radvilai, ten pat, b. V, Nr. 15735: dėl globos po vyro mirties, žadėtos dar tada, kai gyveno pas Vilniaus vaivadienę; 1616 08 26 iš Bistryčios Zofija Stravinska-Sapiegaitė (Strawińska Sapieżanka) kunigaikštieniui Onai Kiškaitei-Radvilieniui (Kiszczanka-Radziwiłłowa), ten pat, Nr. 15205; planuoja paimti dukterį iš kunigaikštienės *fracimerio* ir išleisti už Kristupo Zavišos, ten pat, Nr. 15205; 1634 05 16 iš Vilniaus M. Piūra K. II Radvilai, ten pat, Nr. 11728: dėl našlaičių globos po Bazaževskio mirties, dėl dukters išpiršimo Pšipkovskiui; 1631 05 31 iš Bielyčios Samuelis Zenavičius (Zenowicz), ten pat, Nr. 18706: oficialus sutikimas dėl Trakų kašteliono [Jurgio Radvilos] santuokos su Polocko kaštelionaitė [Ona, Jurgio Zenavičiaus dukterimi], Mykolo ir Samuelio Zenavičių dukterėčia.

³⁰ 1615 06 26 Dovydas Švikovskis (Szykowski) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 15944: dėkoja už kunigaikščio pažadą atvykti į dukters vestuves; 1625 04 08 iš Vilniaus Dovydas Švikovskis K. II Radvilai, kad užstotų prieš Lietuvos tribunolo deputatus dukterį, kurią pametė Radvilos tarnybininkas ponas Gimbutas (Gintautas ?) ir skolose paliko, prieš tai jėga privertęs pasirašyti „membrana“ (vekselį), ten pat.

³¹ 1622 03 29 iš Gerstiniškių Danielius Naborovskis (Naborowski) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 10194: dėl kunigaikščio pagalbos globojant žmonos vaikus iš pirmosios santuokos, apgautus nedorų globėjų; plg.: 1625 06 01 iš Balnikų Mikalojus Piūra tam pačiam asmeniui: dėl 3 a. a. Grapkovskio dukterų (Danieliaus podukrų) globos, po jų motinos ponios Naborovskienės mirties, be kita ko, dėl disponavimo pinigais. M. Skolimovska nustatė, kad D. Naborovskio žmona buvo Piekarskio našlė, mergautinė pavardė – Bartošovska (Bartoszowska); plg.: M. S k o l i m o w s k a, *Szkie biograficzny poety-dworzanina, Reformacja w Polsce* (toliau – *RwP*), t. VII–VIII, s. 185–217. Plg.: 1630 09 28 iš Slucko K. II Radvila M. Piūrai, *AGAD*, AR, b. IV, l. 571: dėl velionio Vnučeko (Wnuczek) skolų sumokėjimo seime, taip pat dukters vardu (kad išvengtų bylos), kuriai paskirtas kraitis ir kuri ištekinta už Milianovskio (Milanowski); 1628 01 23 iš Žalnių Adomas ir Aleksandras Buchoveckiai (Buchowiecki) K. II Radvilai, ten pat, b. V, Nr. 1562: dėl pinigų sugražinimo a. a. pono Bielskio, Radvilų tarnybininko, dukterims, kurioms laikas tekėti – Trakų kašteliono [Jono Jurgio Radvilos] pakvitavimas 500 auksinu.

Taikinamosios didiko funkcijos apėmė įvairiausias problemas: kriminalines³², finansinius išpareigojimus (tiek skolinimus „pagal pakvitavimą“, tiek ir ginčus dėl dukteriai iš tėvų priklausančio kraičio išmokėjimo³³), bet dažniausiai klausimus „dėl žemės“ (ribų, antpuolių, galvijų ganymo ir „šienapjūtės“ ginčytinose teritorijose³⁴).

Didiko tarpininkavimas būdavo daugysk naudingesnis negu kiti teisingumo³⁵ siekimo būdai. Didiko, pavieto pareigūno ir šeimos nario bendradarbiavimas tokiuose „kompromisiniuose teismuose“³⁶ rodo, jog visuomenė pritarė taikiems sprendimams, lanksčiam požiūriui į reikalus³⁷.

Reikia pabrėžti, kad „ponų“ dalyvavimas įgyvendinant teisingumą LDK buvo oficialiai pripažintas. III Lietuvos Statutas liudija tai, kad XVI a. pabaigoje ši

³² 1607 10 17 iš Pamūšio (?) Mikalojus Vizgirdas (Wisgierd) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 17581: apie pono J. Rajeckio, kuris buvo užmuštas, užpuolimą, prašoma pagelbėti tarpininkaujant dėl susitarkimo; 1629 12(?) 24 iš Kopylio Dovydas Božimovskis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 1268: apie Povilo Sapiegos (Sapicha) apiplėštus Radvilos pareigūno Dievaltovskio (Dziewalowski) padėjėjus, išsiųstus pirkti rugių.

³³ K. II Radvilos, Petro Kapaševskio (Kapaszczewski), Tomo Volano, Ašmenos pilies teismo teisėjo, tarpininkavimas byloje tarp Jurgio Kapaševskio, Minsko stalininko, jo žmonos Reginos Kapaševskos bei Hrehorijaus Mirskio dėl kraičio (10 tūkst. auks. Černievo dvare, Minsko paviete), ten pat, b. XI, Nr. 33, p. 36–37.

³⁴ Acta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1611–1625, *Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae*, seria IV, z. 2, Wilno, 1925 (toliau – *AS/I*), 1620 m., p. 6.: „Sprawy należące do majątności szwabiskiej“; „Sprawy należące do majątności szwabiskiej: ...Strony różnic w grunciech, które zachodzą tamte majątności z szlachtą okoliczną, pisać do Książecia Je(go) Mości Pana Hetmana, żeby z ramienia swego zesławszy rewizora pomiarkowanie między niemi rozkazać raczył“. Plg.: 1626 04 26 iš Baslavcų Jonas Zachorovskis (Zachorowski), *AGAD*, AR, b. V, Nr. 18287: dėl globėjo (arba jo tarnybininko) tarpininkavimo Zachorovskio sesers byloje dėl įvesdinimo į dvarą su Klečkovskiu (Kleczkowski), Radvilų kariniu tarnybininku; 1621 01 18 iš Lodžiškių ir 1626 07 29 iš Ružankos Aleksandras Chaleckis, Lydos (pavieto) maršalas, K. II Radvilai, ten pat, Nr. 1899, p. 3, 26–28: kad adresato pareigūnui būtų pavesta nuraminti konfliktus tarp jo valdų ir Chaleckio palivarko; bevaisis kunigaikščio įsikišimas į ginčus su Pačianovskiu (Paczanowski) dėl pievų; 1651 11 24 iš Valkininkų Kristupas Chaleckis Aleksandruui Liudvikui Radvilai, ten pat, Nr. 1908: apie jo Černigovo dvaro ribojimą nuo adresato Korošino dvaro.

³⁵ 1622 01 07 iš Varnėnų Jurgis Zenavičius K. II Radvilai, ten pat, Nr. 18701: dėkoja adresatui užtarus jo mirusio tarnybininko byloje su Kęstartu (Kęsztort), nusitęsusiame per daugelį teismo „vasario“ kadencijų (sprendimus: gražinti pakvitavimą ir viešai atsiprašyti) mirusio brolio bei Jurgio ir Mykolo Zenavičių vardu.

³⁶ „Kompromisinių teismų“ pavadinimas, visuotinai imtas naudoti XVIII a., apibrėžė instituciją, faktiškai egzistavusią jau anksčiau, – tai matyti iš aukščiau pateiktų pavyzdžių.

³⁷ Plg.: E. O p a l i n s k i, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652*, Warszawa, 1995; autorius skiria „teisę visuomenine prasme“ (p. 134) ir „padorumo jausmą“ (p. 101) nuo teisinio formalizmo pirmiausia politikoje, be kita ko, požiūryje į opoziciją legalios valdžios atžvilgiu (rokošininkų) (p. 178), pabrėžiant bajorijos atvirumą nekonvenciniams veikimo metodams. Atrodo, kad tai galima priskirti įvairiems bajorų veiksams viešajame gyvenime.

praktika buvo įtvirtinta papročiais³⁸, sankcionavusiais netgi savarankišką ponų nuosprendžio taikymą tarnybininkams išimtiniais atvejais³⁹ bei teisiškai atstovaujant nesėliams tarnybininkams⁴⁰. Pavyzdžiui, tokiaime vaidmenyje didikai pasirodydavo kilus konfliktui tarp jų tarnybininkų ir kito pono tarnų⁴¹. Jų sprendimai būdavo laikomi galutiniais, atmetama galimybė nuosprendį peržiūrėti viešuosiuose teismuose.

Aristokratijos dalyvavimas teismo nuosprendžiuose kilo iš priklausymo „ponų“ sluoksniui ir buvo paplitęs visoje Europoje, – skyrėsi tik tai, kad Respublikos didikas turėjo ne tik atstovauti klientui valstybiniuose teismuose, bet kai kada ir pavaduoti valstybinius teismus vykdant nuosprendžius.

Teisingumo įgyvendinimo ir Abiejų Tautų Respublikos sienų gynybos srityse didikai, remdamiesi visuomenės pritarimu, įsibraudavo į karaliaus prerogatyvas. Naujųjų laikų Europos valstybėse tai buvo išimtinė situacija kelyje į absoliutizmą. Klientelės sistemos viduje ir dvarų valdyme „teisingumo vykdymas“ rėmėsi teisingu laisvų vietų paskirstymu dvarų ir administracijos tarnybose bei pajėgumu išmokėti algas ir vykdyti kitus finansinius įsipareigojimus. Tai buvo didiko ir jo giminės geros reputacijos rodiklis tuometinės potencialios klientelės sluoksniuose. „Teisingais“ pripažinti didikai įgydavo pirmenybę mirusiojo tarnų akyse pakartotinio verbavimo metu. Pavyzdžiui, perimant mirusių Kristupo Dorohostaiskio ar Jonušo VI Radvilos dvarų globą, kai klientai pasidalijo į įvairių, testamentu nustatytų, nepilnamečių vaikų „vyriausiųjų globėjų“ šalininkus. Tai, kad buvo pasilikta Kristupo II Radvilos globoje, lėmė, be kita ko, jo finansinis sąžiningumas⁴².

Didikams priskiriama teisingumo dorybė liudija apie jų lyginimą (bent jau visuomenės sąmonėje) su karaliaus pozicija bei aukščiausios valdžios kompetencijos perėmimą. XVII a. Lenkijos-Lietuvos valstybėje (*monarchiae mixtae*) didikas iš valdovo tikėjosi to, ką pats turėjo garantuoti savo tarnybininkams ir

³⁸ *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego* (toliau – *Statut*), Wilno, 1698, s. 340–342, rozdz. XI, art. 28: „*Ktoby szlachcica wziął do więzienia swego swawolnie, i nad nim sią pastwił. Albo go w więzieniu umorzył.*“

³⁹ Ten pat, s. 102, art. 38: „*O sługi i ludzie szlacheckie i czeladź domową, która do miast wychodzi*“ (įpareigoti pranešti burmistrams); s. 73–74, rozdz. III, art. 11: „*Aby panowie szlachtą o poczciwość ich sami nie sądzili*“ (be žmogžudysčių, vagysčių, smurto „ir kitų panašių poelgių“, anuomet ponas, „pasisodinęs šalia bajorus, gerus tarnus“ galėjo nuteisti bajorą netgi „myriop“ (mirties bausme)); plg.: J. S e r e d y k a, *Księżniczka i chudopacholek. Zofia z Radziwiłłów Dorohostajska i Stanisław Tymiński*, Opole, 1995, s. 65.

⁴⁰ *Statut*, s. 147, rozdz. IV, art. 11.

⁴¹ *AGAD*, AR, b. XI, Nr. 36, p. 4: „*Ugoda K. II Radziwiłła z Marcinem Krasickim starostą przasnyskim w sprawie zwady między czeladzią*“.

⁴² 1620 09 29 iš Cmieliovo Stanislovas Bučinskis (Buczynski) K. II Radvilai, ten pat, b. V, Nr. 1584, p. 5; 1616 04 12 iš Bielyčios K. II Radvila S. Pukštai-Kliausgeliavičiui, ten pat, b. IV, l. 115.

šalininkams⁴³. Karaliaus autoritetas iš *sacrum* išplaukiančia kilme nesiskyrė nuo „pono“ valdžios. Skirtumas kilo tik iš aukštesnės valdovo pozicijos valstybėje, igitos bendru sutarimu.

Nuo patekimo į didiko protegavimo sferą momento kiekvienas – tiek bajoras, tiek „valdinys“ valstietis – galėjo tikėtis apsaugos nuo išorinės grėsmės. Globotinių, (neatsižvelgiant į jų padėtį visuomenėje), kurie stojo už patrono garbę, gynyba⁴⁴ buvo didiko garbės reikalas. Pono ir „ištikimųjų“ susitapatinimas buvo abipusis⁴⁵.

Globotinio „apsaugos“ sfera priklausė ne nuo jam padarytos skriaudos dydžio, bet nuo globėjo santykių su skriaudiku – kitu didiku ar karaliaus institucija. Teisinė ir visuomeninė Respublikos situacija neretai versdavo didiką veikti „alternatyviai“ galiojančios teisės atžvilgiu.

Nors bajorai išties rūpinosi savo garbe, kartais, suvokdami iš to atsirandančią priklausomybę⁴⁶, atsisakydavo didiko pasiūlymo apmokėti teismo proceso išlaidas, tačiau daugeliu atvejų būdavo tiesiog reikalaujama tokio tipo pono „paslauga“.

⁴³ 1619 05 05 iš Vilniaus K. II Radvila Zigmantui Vazai, ten pat, b. XI, Nr. 35, p. 147: „...jeśli w kondycyjej szlacheckiej pan w rzeczach słusznych brać się zwykły za honor sługi niewinnego, dlatego ja słusznie od W. Kr. Mci Pana swego M[ilosciwego] składam w tej mierze windykcycją“.

⁴⁴ 1627 12 21 iš Liubčios Stanislovas Chržonstovskis (Chrzastowski) K. II Radvilai, ten pat, b. V, Nr. 2232, p. 27–29: apie Vosyiliaus Jouchimovičiaus (Jowchimowicz) (buvusio žemės raštininko padėjėjo, o tuo metu Naugarduko miesto raštininko) sumuštą Radvilos pavaldinį Vosylių Tolkačių (Tolkacz), kuris „susirėmė dėl garbės“ kunigaikščio; 1627 09 22 iš Liubčios S. Chržonstovskis K. II Radvilai, ten pat, p. 25–26: apie kivrįčą su barzdaskučiu Mykolu, kuris užpuolė Chržonstovskį su kirviu: „tak lekki człowiek skwawił dwór J. Ks. Mci, o houer chodzi“; 1626 10 10 iš Minsko Jonas Svolinskis (Swołyński) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 15517–1628: K. II Radvilos siuvėjo Voroneckio byla išspęsta taip, kad kunigaikščio garbė būtų nepažeista – kaltinamasis sutiko taikytis, tačiau viešai atsiprašęs kunigaikščio ir atsėdėjęs pilyje. Plg.: 1630 06 23 Jonas Cedrovskis (Cedrowski) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 1866, p. 52–53: apie perspektyvą vyksti į teismą Kopyšėje: „A iż wiem, że J. M. P. wojewoda wileński [Lew Sapieha]... dawno zęby na mię ostrzy i juz sług swoich i sąsiad moich na mię napromował, będzie teraz chciał na mię nastąpić <...> któremu się ja tam, jeden, ani odjąć ani pro honore W. Ks. Mci stawić nie będe mógł“.

⁴⁵ Pvz., žr.: K. II Radvilos argumentaciją jo smuikininko Lukošiaus Čeliatickio (Czelatycki) įžeidimo byloje: 1618 11 06 iš stovyklos prie Kartuzų K. II Radvila Stanislovui Pukštai-Kliausgelia- vičiui, ten pat, b. IV, l. 182: „tu nie chodzi o Lukasza, ale o honor mój, aby ten lekki człowiek nie odniosł pociechy“; 1619 12 02 iš Biržų S. Lenkui ir 1620 03 30 iš Liubčios, ten pat, l. 209, 216: pažeminimas Čeliatickio asmenyje; 1618 09 12 iš Višnios kunigas Mikalojus Krasickis, Lucko sufraganas K. II Radvilai, ten pat, b. V, Nr. 7702: pastangos dėl kunigaikščio tarnybininko Lukošiaus Čeliatickio bylos Višnios seimeliuose ir problemos dėl jo bajorystės pripažinimo.

⁴⁶ 1626 02 20 iš Bolestrašičų Samuelis Bolestrašickis (Bolestraszycki) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 1109: dėl apgynimo „bajoriškų teisių ir laisvių“, kurioms jo asmenyje buvo grėsmė iš vyskupo Grochovskio pusės; bet 1630 09 24 (ten pat) atsisako pasiūlymo apmokėti savo bylos išlaidas; seime sutinka duoti parodymus privačiai, ne kaip deputatas.

Didikų kišimasis į tarnybininkų gynybą „neteisingų“ viešųjų teismų sprendimų atvejais („užtariamieji raštai“ tribunolo deputatams⁴⁷ dėl bausmės kalėjime sušvelninimo kriminalinėse bylose⁴⁸) nebuvo nesavanaudiškas⁴⁹. Teismų pareigūnai retai kada pasipriešindavo šiam kišimuisi, dažniausiai jie neatlaikydavo spaudimo ir pakeisdavo sprendimą⁵⁰.

Didiko klientėlė iškėlė jį aukščiau oficialios teisėsaugos kaip „teisingumo sargą“. Kad išlaikytų savo visuomeninį autoritetą, didikas nevienąkart turėjo „veikti jėga“, nepaisant oficialaus teismo, – pagal įsigalėjusį paprotį ir savo kontoristų ar net tribunolo deputatų sugestijas⁵¹. Radvilų vardu ne kartą atvirai savivaliauta tiek Kristupo Perkūno, tiek jo sūnų laikais, – ypač ekstremaliose situacijose, ginčiuose su konkuruojančiomis didikų grupuotėmis⁵².

Daugybę tokių pavyzdžių pateikia Jonušo VI Radvilos rokošininko konfliktų istorija su Chodkevičiais dėl vedybų su Slucko kunigaikštyte Zofija Olelkaite

⁴⁷ 1602 09 02 iš Srodos Martynas Bronevskis (Broniewski) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 149: dėl „užtariamųjų raštų“ į Piotrkovo tribunolą Radvilos tarno įvykdytos žmogžudystės byloje; 1617 11 17 iš Vilniaus P. Korsakas-Holubickis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 5309: dėl užtariamųjų raštų deputatams, „*aby mu się łaskawie stawili*“.

⁴⁸ 1610 09 11 iš Pamičio (?) Paľubinskis (Paľubiński) (Juozapas, Slonimo pateisėjis ?) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 12095: po kunigaikščio įsikišimo per Risinskį (Rysiński) – perkelti jo kunigaikščio tarnybininką iš sunkesnio kalėjimo į lengvesnį, bet skirtą bausmę atsidėti, nes kitaip *praeiudicio*; 1610 09 18 iš Karutiškių (?) Jonas Šunka (Szunko) Mstislavo seniūnui, ten pat, Nr. 15925: negauta sutikimo išlaisvinti kažkokį Novierkevičių Radvilos užtarimu, tik bausmę pakariant pakeisti kalėjimu.

⁴⁹ Omeljanas Tiševičius (Tyszewicz) K. II Radvilai, b. m. (pastaba: „*list b. potrzebny od Omelana w Wilnie oddany 14 V*“), ten pat, Nr. 16644: jeigu Radvila ištesės pažadą ir padės jam byloje prieš Tribunolo teisumą: „*ja za taką Młościwą Pańską Łaskę W. Ks. Miłości z tej sumy, jakom namienił, poklon ten wypełnić będąc powiniem W.Ks. Msci MMP*“; plg.: BK, 1540, Nr. 68: „*Pamięć p. Lenkowi do Warszawy w sprawach prawnych*“, b. d. (1632), p. 8: Slucko Omeljano miestiečio byloje – dėl jo pasuitimo pas K. II Radvilą byloje su Minsko vaivada [Balceru Stravinskiu (Strawiński)].

⁵⁰ 1610 09 16 iš Karutiškių Jonas Šunka Mstislavo seniūnui [Mikalojuui Franckevičiui-Radziemiškiui (Frackiewicz-Radziemiński)], AGAD, AR, b. V, Nr. 15925.

⁵¹ 1601 05 18 Povilas Progulbickis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 12382, apl. I: „*mogłoby to w obmowisko u ludzi przyjść, że pan wojewoda wileński protestacjami chce nieprzyjacielowi wojować*“; 1596 11 03 iš Utenos Joakimas Bielskis, Lenkijos tribunolo deputatas, K. I Radvilai, ten pat, Nr. 778: dėl gynybos nuo „be teismo sprendimo įvykdyto seniūno įsiveržimo“; „*bo iż oni złe prawo mają, tedy potężnością swą radziby się jako kolwiek ostali, ale gdyby widzieli potężność, musieliby ustępować*“; 1617 06 20 iš Naugarduko Motiejus Berženskis (Berzeński) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 637, apl. I, p. 87–90: apie K. II Radvilos sprendimą veikti jėga žmogžudystės byloje Naugarduko tribunole.

⁵² Pvz., 1595 m., seimo metu, kai vykstant seimo procesui tarp Jurgio Radvilos, Trakų kašteliono, Jonušo Zaslavskio (Zasławski), Palenkės vaivados, ir kunigaikščio Koširskio (Koszyrski), – sučiuptas pastarojo tarnas su dokumentų rinkiniu Varšuvoje, karaliaus pašonėje!, žr.: 1595 03 28 iš Krokuvos Leonas Sapiega K. I Radvilai, *Archiwum Domu Radziwillów* (toliau – ADR), l. XXI, s. 218.

(Olelkiewiczówna)⁵³, Leono Sapiegos ir Kristupo II Radvilos – dėl Kopyšės⁵⁴ dvaro, o ypač Kristupo II Radvilos konfliktas su Volmaru Farensbachu 1619–1620⁵⁵ m., į kurį kaip taikintojas⁵⁶ turėjo įsikišti pats karalius.

Riba tarp legalaus veikimo ir savivalės šiuose Lietuvos didikų „šeimų karuose“ buvo neapčiuopiama⁵⁷, o veikėjai ir aukos pirmiausia buvo tarnybininkai, – be to, sunku įvertinti, kaip toli siekdavo jiems duoti magnato „garbės gynimo“ įgaliojimai (pavyzdžiui, kažkokio Radvilos tarnybininko Vilčkovskio (Wilczkowski), kuris buvo kaltinamas bandęs nuuodyti Farensbachą)⁵⁸. Šis konfliktas reiškė didiko klientų ir tarnybininkų kolektyvinį susitapatinimą su patronu, patvirtintą *expressis verbis*

⁵³ Žr.: H. L u l e w i c z, Walka Radziwiłłów z Chodkiewiczami o dziedzictwo słuckie, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. III: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku w kręgu polityki i kultury*, Warszawa-Lódź, 1989, s. 201–217. Plg.: T. W a s i l e w s k i, Janusz VI Radziwiłł, *Polski słownik biograficzny* (toliau – *PSB*), t. XXX/2, z. 125, Kraków, 1987, s. 205: Chodkevičius teigė, kad jį persekioja Radvilos tarnybininkai: Žultij ir Biślaj. Radvila taipogi apkaltino Žulkievskį (Żółkiewski), esą išsiuntęs iš Voluinės jo nužudyti kazokų vėliavos rotmistrą, kažkokį Dobką, kuris Polesėje susivienijo su Aleksandru Lisovskiu (Lysowski) ir Ruckiu. Lisovskis ir Ruckis vis dėlto suėmė Dobką ir atvedė jį pas Radvilą, tuo metu viešėjusį Kaidanavoje Baltarusijoje, o vėliau, nepaisydami jo draudimo, sušaudė.

⁵⁴ J. S e r e d y k a, Magnackie spory o posiadłość kopyską w XVI i pierwszej połowie XVII wieku, „*Zeszyty Naukowe*“ *Wyszej Szkoły Pedagogicznej w Opolu, Seria A, Historia*, t. XIII, 1975, s. 59–114; J. S e r e d y k a, Niepospolite dzieje Maximowiczów-Lomskich w koncu XVI i pierwszej połowie XVII wieku, *Sobótka*, 1975, z. 2, s. 204–218.

⁵⁵ Žr.: S. H e r b s t, Włodzimirz Wolmar Farensbach, *PSB*, t. VI, Kraków, 1948, s. 370–371.

⁵⁶ H. W i s n e r, Król i książę. Konflikt między Zygmuntem III Wazą i Krzysztofem Radziwiłłem, *Rocznik Białostocki*, t. XI, Warszawa, 1972. Plg.: Akta i sprawy dotyczące sporu Krzysztofa II Radziwiłła z „sąsiadem“ książęcym Wolmarem Farensbachem, *AGAD, AR*, b. XI, Nr. 35.

⁵⁷ Žr.: J. S e r e d y k a, Magnackie spory..., s. 77: Konfliktas dėl Kopyšės iki tol vykęs teisineje plotmėje dabar virto (1625 – U. A.) kruvinu Maksimovičių šeimos karu ir beveik panašiai buvo tarp Sapiegos ir Radvilos (Kristupo II – U. A.). O skaudžiausia – teikė galimybę jam toliau plėstis, turint galvoje abiejų šalių poziciją ir galią, tiesiog iki neaprepiamų mastų ir pasekmių visai Lietuvai ir net Respublikai.

⁵⁸ (1619) 09 15 Čiobiškyje Aleksandras Rajeckis K. II Radvilai, *AGAD, AR*, b. V, Nr. 12831: „*Po napisaniu tegu lista mego do W. Ks. Mci przybieżał do mnie już w nocy Jego Mci Pana wojewody wilenskiego [Lwa Sapiehy] komornik z kredensem tylko, który to principate w sobie zamykał, że daje mi znać Jego Mć, iż niejakiego Wilczkowskiego, który się komornikiem W. Ks. Mci ozywa, pojął w Kiesi będąc Farensbach, zadawszy mu tę winę, jakoby kuchmistrza jego Kołaczkowskiego i Wysockiego gożoż pokowego, miał imieniem W. Ks. Mci przeniejmować, a Wysockiego snać już był przenajął, żeby truciznę Panu swemu podali. Jakoż gdy sobie w oczy wszyscy trzej mówili, miał się ten Wilczkowski przed urzędem (do którego Farensbach ulapiwszy go przywiódł) in frequentia ludzi różnego narodu, do wszyskiego przyznać, i truciznę której zaraz próbowano ukazać, która to jeśliby non satis effcax była, tak twierdził ten Wilczkowski, że miał mieć od W.Ks.Mci jeszcze effcetiore, a tej obojej jakoby p. Dziewczopolski miał być machinatore. Więc i to do mnie Je(go) Mć donieść polecic raczył, że lubo się o to Jego Mć pilno starał, jakoby tego Wilczkowskiego eliberował jednak Jego Mci z tych miar do skutku nie przyszło, bo Farensbach na tem jest, że tego Wilczkowskiego do K. J. Mci posyła, a W. Ks. M., o tem na sejmie chce actią intentować. Więc lubo temu Je(go) Mć, aby tak być miało jako Wilczkowski udaje wiary nie dodaje, żalosny jednak wielce, że przyszło do takiej osławy, która się w samej nie ostoi Kiesi, ale idąc per ora virorum, zdobędzie się na tem większą siłę, tych zwłaszcza malkontentów, których Dwór pelen“.* Plg.: 1619 09 15 iš Varšuvos Leonas Sapiega K. II Radvilai dėl šios bylos, *ADR*, l. XXXII, s. 263:

šaltinyje, kuris konstatuoja, kad Farensbachas: „Jo Malonybės Kunigaikščio draugų ir tarnybininkų, dėl to, kad prie Jo Malonybės Kunigaikščio telkiasi, sveikatai ir turtui grasina ir liepia pulti“ (pabraukta – U. A.)⁵⁹.

Šis susitapatinimas, be kita ko, pasireiškė moralinių vertinimų sąlygiškume. „Mūsiškiai“ – Radvilos žmonės visada buvo geresni, buvo „kilnesnės kilmės ir elgesio“ negu Farensbacho sambūris: „kuris su savimi veda svetimšalių, galvažudžių ir paskelbtų už įstatymo ribų šutvę“⁶⁰. Takoskyra kirto oficialiąją valdžios hierarchiją, nes Radvilos globos Lietuvos seimelių vardu prašydavo oficialūs pavietų pareigūnai, kuriems arčiau būdavo kreiptis į etmoną negu į karaliaus dvarą Varšuvoje⁶¹.

Kristupo II Radvilos patronato pareigų sferos padidėjimui įtakos turėjo dviejų itin sunkių grupinės globos rūšių vykdymas dėl tarnybos: kaip etmono – „apsaugos“ nuo kareivių smurto byloje; kaip vyriausiojo Lietuvos evangelikų bendruomenės globėjo – konfliktuose tarp evangelikų ir katalikų dvasininkų.

Lietuvos etmonas apsaugą nuo kareivių plėšikavimų galėjo garantuoti per jam pavaldžių vėliavų dislokavimą atokiau nuo jo globojamų valdų⁶², – tai savaime

„Król J. Mc. powiedział przed niektórymi, iż pisal do króla J. Mci Farenzbach (sic!) oznajmując, że pojął sługę W. X. Mci Wilczkowskiego, któremu to Wilczkowskiemu jakobyś W. X. Mć rozkazał i naprawić go miał, żeby Farenzbacha (!) abo zabil abo otrul, onać i truciznę naleziono przy nim. Ten sługa W. Ks. Mci Wilczkowski jakoby miał przekupować jednego z sług Farenzbachowych (!) aby dał truciznę Farenzbachowi (!), obiecując mu dać tysiąc zł. za to. Ten sługa Farenzbacha (!) wydał tego Wilczkowskiego, i zatem go pojmano. Przypomniał i to król J. Mć, zes W. Ks. Mć sługę Farenzbachowego (!) dał ściągć bezprawnie“; tas pats tam pačiam, b. m., AGAD, AR, b. XI, Nr 35, p. 49. Plg.: BK, rank. 294, p. 433: Vilėkovskis pasirodo kaip rotmistras ir valdovo dešimtininkas, užmuštas Goldingos pilyje per Farensbacho organizuotą šaudymą iš patrankų į Gustavo Adolfo Vazos sveikatą.

⁵⁹ AGAD, AR, b. XI, Nr. 35, p. 58: „Przyznawanie (confessata) sług i rajtarów Wolamra Farensbacha w najeździe i rozboju na dom sługi Kcia JM Hewerta Wechmana, który ma pod Birzami opatrzenie 12 Octobr. W roku 1619 połapanych“.

⁶⁰ Ten pat, p. 5–6: „Na ustną [relaciję w imieniu Króla? – U. A.] J. M. Pana Marcinkiewicza“.

⁶¹ Žemaičių reliacinio seimelio maršalo Jono Sycinskio (Syciński) 1619 04 02 laiškas seimelio vardu, ten pat, Nr. 35, p. 120–121; ten pat, p. 123–125: „uciekamy się do W.Ks.M. pana naszego Mciwego jako do hetmana i strzeża (sic!) pokoju, abyś W. Ks. M., przychylając się do uniwersałów J. Kr. M. wedle powinności urzędu swego miłościwie się nas zastawić raczył“. Šiame tekste tebėra išsaugotas monarcho autoriteto *sub praetexto* argumentavimas, kurio jau nėra tekstuose, nukreiptuose prieš Farensbachą – lokalinės savivaldos valios aktuose, išsiverčiančiuose be karaliaus vardo minėjimo; žr.: ten pat, Nr. 35, p. 123–125: išrašas iš pilies teismo aktų knygu, patvirtinantis bajorų susitarimą prieš Farensbachą, sykiu su parašais; ten pat, p. 125: „Protestatio albo postanowienie powiatu upit-skiego na sejmiku dla różnych zbrodni i swawoleństwa Farensbachowego, które się tam specyfikują, uczynione A. 1619 za rękojmją sejmiku“.

⁶² 1627 03 09 Darata Brondzberska (Brądzberska), Nesvyžiaus vienuolyno vyresnioji, K. II Radvilai, ten pat, b. V, Nr. 1365: prašo apginti nuo kareivių; 1633 10 20 Godebskis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 4363: dėl karaliaičio Karolio ekonomijos apsaugos pagal „Artykuły wojenne hetmańskie autoritate sejmu aprobowane anno 1609“, žr.: *Polskie ustawy i artikully wojskowe od XV do XVIII w.*, wyd. S. Kutrzeba, p. 11, s. 178: „w dworzech K. J. M., duchownych i szlacheckich aby rotmistrz, towarzyszy i żaden służebny pacholek nie śmiał się stawić pod winą...“.

leisdavo apkaltinti kariuomenės kaip keršto įrankio naudojimu. Taip pat jis stengėsi vykdyti prašymus apsaugoti nuo „savavališkų gaujų“ – dėl ko, kaip atrodo, „derybos“ su jų vadovais pasirodydavo veiksmingesnės, nei vaikymas padedant reguliariai kariuomenei⁶³. Be to, etmonas stengėsi aprėpti kai kurias sritis paliaubomis per derybas Livonijoje su švedais⁶⁴. Karo su Maskva metu atrodė savaime suprantama, kad kai kurie konkrečiai nuo Maskvos⁶⁵ nukentėję žmonės laukė pagalbos iš etmono.

„Atsiliepiamas“ į šiuos lūkesčius ir atsakomybės uzurpavimas turėjo Radvilai fatališkų pasekmių. Gynybinės sąjungos su Ryga sudarymas, vėliau be karaliaus įgaliojimų sudarytos paliaubos su Švedija 1622 m. buvo, kaip žinia, traktuojama kaip monarcho valdžios suverenumo pažeidimas ir užtraukė jam nemalonę⁶⁶.

Tačiau etmono pareigos jam teikė galimybę veiksmingiau saugoti klientus nuo pavienių priešiško tarp dvarų kontoristų ir kariuomenės vadų atvejų⁶⁷ arba dėl nepaklusnumo ir žudynių tarp karinės klientelės narių⁶⁸. Vis dėlto civilių klientų lūkesčiai ne kartą susikirsdavo su jo, kaip vado, kuriam turėjo rūpėti populiarumas bei autoritetas tarp karinės klientelės, interesais.

„Teisingumo vykdymo“ priedermės – tiek per teisinį reprezentavimą, tiek ir per klientų „apsaugą jėga“ kai kada pasidarydavo varginančios ir ypač įpareigojančios protestantų didikams, kurie (Biržų Radvilos) evangelikų sinodų sprendimais būdavo įgaliojami užglaistyti konfliktus tarp bendratikių (ypač gyvenančių jų valdose),

⁶³ 1624 03 24 iš Lydos Aleksandras Chaleckis K. II Radvilai Lydos seimelio vardu, *AGAD*, AR, Nr. 1899, p. 15–16: dėkoja už apsaugą nuo savavališkų gaujų; 1614 08 23 iš Anykščių J. Karvackis (Karwacki) kaip Bistryčios seniūnui, ten pat, Nr. 6941: dėl teisingumo akto įvykdymo plėšikautojams ir kunigaikščio pavaldinių apsaugos nuo plėšimų; 1612 10 28 iš Stara Vies kun. Jonas Bylina K. II Radvilai, ten pat, Nr. 1801: apie Bresto konfederatų ekscesus – jie norėjo sudeginti miestelį ir paėmė burmistrą įkaitu bei apie tai, kaip juos „išrūkė“ Radvilos kontoristai.

⁶⁴ 1618 10 05 iš Rygos Eustachijus Chrapovickis (Chrapowicki), Mozyriaus vaiskas, K. II Radvilai – Polocko gyventojų vardu, kad juos aprėptų su Švedija sudaromomis paliaubomis, ten pat, Nr. 2149.

⁶⁵ 1633 01 24, b. v, Samuelis Zenavičius K. II Radvilai, ten pat, Nr. 18706: prašo poną už Jonušą Filimovičių (Philimowich), brolių iš Mstislavo vaivadijos, kuriam žmoną ir dalį šeimos pagrobė priešai maskvėnai.

⁶⁶ H. W i s n e r, Krzysztof „Radziwiłł“, *PSB*, t. XXX/2, z. 125, s. 205.

⁶⁷ 1625 09 03 iš Hoduniškių Jonas Osinskis K. II Radvilai, *AGAD*, AR, b. V, Nr. 10985: dėl pažado, duoto per adresato svainį [Joną Kišką? – U. A.] ginti nuo kariuomenės plėšikavimo, realizavimo; 1617 08 03 Kražiuose Bogdanas Oginskis, Trakų pakamaris, ten pat, Nr. 10695: apie tai, kad pono Rekos kuopa sunaikino, ką jis užsitarnavo dar pas senelį, Jonušą VI Radvilą; 1624 10 13 iš Vilniaus Gumovskis, ten pat, Nr. 4894: prašo apginti nuo Glazovskio (Głazowski), apsišaukusio Radvilos tarnybininku.

⁶⁸ 1628 12 30 Hrehorijus Obuchovičius (Obuchowicz), Mozyriaus žemės teisėjas, ten pat, Nr. 10637: dėl etmono nuomonės apie išdavikiškai užmuštą sūnų karinėje Livonijos stovykloje.

kad būtų išvengta „papiktinimo“, išnešus tuos reikalus į viešumą, į teismus, valdomus „popiežininkų“⁶⁹.

Kristupo II Radvilos, kaip vyriausiojo Evangelikų Reformatų Bažnyčios globėjo LDK, poziciją geriausiai apibūdina jo titulavimas sinode „Mūsų Maloninguoju Ponu“⁷⁰. Jo pareigos išplaukia iš bendrų įpareigojimų pasauliečiams senjorams Reformatų Bažnyčioje, be kita ko, įpareigojančių juos vizituoti (kartu su superintendentu) bažnyčias ir išklausti pavaldinių skundus⁷¹, rūpintis švietimu⁷² bei kitomis solidarumo formomis bendratikių atžvilgiu.

Radvila jautėsi asmeniškai atsakingas už šių įsipareigojimų vykdymą, testamentuose skelbėsi esąs uolus „evangelikų tikėjimo“⁷³ išpažinėjas ir globėjas. Ši pareikšimą jis praktiškai įgyvendino per mokyklų, bažnyčių fondacijas bei evangelikų dvasininkų globą savo valdose⁷⁴, vykdydamas sinodų direktoriaus⁷⁵ funkcijas ir inicijuodamas jų reorganizavimą, susirinkimų tobulinimą bei sprendimų efektyvumą⁷⁶.

Globėjų pasauliečių bendrijos fone Lietuvos etmono pareigos išsiskyrė apimtimi, nes Lietuvos evangelikų bendruomenės sinodai iš jo tikėjosi savo teisinių reikalų⁷⁷ visumos gynybos ir bendruomenės finansų garantavimo („bažnyčios sumos“) Radvilų valdomi⁷⁸ bei esminėje tikėjimo sferoje – jo sprendimo laukta netgi dėl galutinio katekizmo formos⁷⁹. Tiek sinodai⁸⁰, tiek ir individualūs „auditoriai“ –

⁶⁹ AS/1, p. 19, 1614 m., kanonas 6: „Skargi wszystkie i sprawy prawne, vigore terażniejszego synodu, nie mają być wnoszone publice do Synodu, ale się odkładają do mniejszego Consistorium. Na co zawsze tak duchownego, jako i świeckiego stanu osoby obierane być mają początku synodu“; p. 20, kanonas 9: prieš iškėlimą „votów z pośrodku Synodu do inszych“, bauda – 1 grivna; p. 7, 1612, kanonas 3: bendruomenių reikalų rėmimo kryptys.

⁷⁰ Ten pat, p. 73, 1622 m., kanonas 12; p. 84, 1624, kanonas 1.

⁷¹ Ten pat, p. 35, 1616 m., kanonas 2.

⁷² Ten pat, p. 92–98, 1625 m., kanonas 2: sprendimai dėl mokyklų.

⁷³ Žr.: U. A u g u s t y n i a k, Wizerunek Krzysztofa II Radziwilla, s. 461–478.

⁷⁴ Žr.: U. A u g u s t y n i a k, Duchowni klienci Krzysztofa II Radziwilla. Kondycja i funkcje duchowienstwa ewangelicko-reformowanego w dobrach radziwillowskich w pierwszej polowie XVII wieku, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. III, s. 159–173.

⁷⁵ AS/1, p. 18, 1614 m.

⁷⁶ Ten pat, p. XIX (Slowo wstępne); p. 71–74, 1622 m.: „Pamięć Księdzu Bankowskiemu z doctorem, o co sie maia me Synodzie starać i Respons“.

⁷⁷ Ten pat, p. 84, 1624 m., kanonas 1: „Z strony pana actora“ – Radvilos įgaliotinių kontrolė perimant teisinius ir finansinius Lietuvos evangelikų bendruomenių aktus iš Povilo Progulbickio.

⁷⁸ Vilniaus provincijos sinodų 1611–1686 m. posėdžių protokolai, *AGAD*, AR, b. XVIII, Nr. 713 (toliau – AS/2), 1630 m., kanonas 5: bendruomenės pinigai Dokudove ir Lipičnoje; 1633 m., p. 10: bendruomenės pinigus iš Kėdainių perkelti į Bielyčių; 1635 m., kanonas 16: perleisti teises į turta, užrašytą bendruomenei testamentu; 1638 m., kanonas 2: „Warunek sum zborowych“ – ne viena suma, bet padalijimas ir saugojimas skirtingose valdose.

⁷⁹ Ten pat, p. 55, 1620 m., kanonas 1: „O katechizmie“: „która z tych obudwu form będzie się podobala Książęciu Jegomści Panu Hetmanowi, ta ma być do droku podana“.

⁸⁰ Ten pat, 1626 m., p. 74v, kanonas 4; 1630 m., p. 110, kanonas 5.

pasauliečiai bendruomenių nariai (ypač vietiniai pavietų pareigūnai evangelikai) taip pat vylėsi, kad Radvila, kaip vyriausiasis globėjas, perimsiąs bendruomenių globą „vietinių“ globėjų mirties, nebuvimo ar nesugebėjimo atveju⁸¹.

Konfliktai su katalikų dvasininkais dėl reformatų bendruomenių, kurias globojo Radvilos, tęsėsi per visą kunigaikščio Kristupo veiklos laikotarpį – pradedant Vilniaus kalvinų bažnyčios sudėginimu 1611 m., teismų procesais dėl Kėdainių (nuo 1614 m.), Vyžuonų, Iškoldės, Šiluvos bažnyčių ir Slucko klebonijos 1621, 1622–1632 m. iki Vilniaus bažnyčios reikalų 1640 m., lėmusių etmono mirtį pirma laiko⁸². Nesunku pastebėti, kad konfliktai sutapo su Lietuvos etmono karinėmis nesėkmėmis Livonijoje bei konfliktu su Volmaru Farensbachu (1621–1622 m.). Tuo pat metu jį pasiekė žinios apie grėsmę kitoms LDK evangelikų bendruomenėms, kurių „Dievo tarnai“ kreipėsi į jį pagalbos⁸³.

Pagalbą jis teikė įvairiais būdais: kreipėsi į Lietuvos vyskopus, kad įsikištų⁸⁴, kartais (Vyžuonų bažnyčios byloje, ginant bažnyčią ir špitolę Naugarduke) grasindavo apeliuosiąs į jam priklausančios kariuomenės „kilmingųjų žmonių pamaldumą“⁸⁵.

Radvila grasindavo tada, kai tai galėdavo sau leisti, pavyzdžiui, laiške Abraomui Vainai, kuris buvo tik Vilniaus vyskupo Eustachijaus Vainos – Lietuvos etmono bičiulio ir patikėtinio – pavaduotojas. Tačiau laiškuose pačiam vyskupui jis dėstė taikius savo ketinimus, skųsdamasis, kad nepagrįstai yra „*publice* iš katedrų

⁸¹ Ten pat, p. 21, 1614 m., kanonas 2: „*Strony zborów, ktore pozostały po sławnej pamięci Ks. J.M. pana trockiego*“ [Jurgio Radvilos]; ten pat, p. 50, 1619 m., p. 56, 1620 m., kanonas 56; p. 72, 1622 m., p. 11: Švobiškio bendruomenės reikalai; p. 100, 1625 m., kanonas 7: apie Bresto bendruomenę (dėl Bresto vaivados Rapolo Leščinskio (Leszczyński) pavadavimo. Plg.: 1612 02 22 iš Drofejovo (?) Jonas Chocimovskis K. II Radvilai, *AGAD*, AR, b. V, Nr. 2021: apie religinių patarnavimų stoką; dalis dvasininkų „supasaulėjo“; 1639 06 13 iš Petuchovo Kristupas Olendzki, Volkovisko žemės teisėjas, ten pat, Nr. 10777: mirus Lietuvos taurininkui ponui [Vladislavui Dorohostaiskiui] adresato ir bendruomenės globėjo seserimi-globėja likusi jo našlė, bet be vyro neatrodo pajėgi atlikti globėjo pareigas; dėl Radvilos, kaip globėjo ir pavaldėtojos senelio, protekcijos: nes, jeigu ta bažnyčia bus prarasta, jie turėsią važiuoti pamaldų už keliolikos mylių ir toliau.

⁸² Apie Vilniaus kalvinistų bažnyčios sudėginimą – žr.: T i c h y, Walka protestantów na sejmie 1611 roku, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* (toliau – *OiRwP*), 1976, XII; J. S e r e d y k a, Dzieje zatargów i ugody o kościół kiejdanski w wiekach XVI–XVIII, ten pat, 1976, XXI, s. 83–110; H. M e r c z y n g, O czterokrotnym zburzeniu sboru wilenskiego, *Zarys historyczny wilenskiego kościoła ewangelicko-reformowanego*, oprac. W. Gizbert-Studnicki, Wilno, 1632; B. Z w o l s k i, *Sprawa zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w latach 1639–1641*, Wilno, 1936.

⁸³ 1622 09 08 iš Uniačičių kun. Andrius Tomaševičius (Tomaszewicz) K. II Radvilai dėl apsaugos nuo Mstislavo seniūno M. Franckevičiaus-Radziminskio „kuris jį pašalinęs (išgyvendinęs) iš Kniažyčių bažnyčios ir uždraudęs valstiečiams atlikti pareigą („*jaką z dawna kaznodziejom zboru tego oddawali*“) *AGAD*, AR, b. V, Nr. 6300.

⁸⁴ 1621 07 30 iš Vilniaus K. II Radvila Vilniaus sufraganui Abraomui Vainai, ten pat, b. IV, kop. 306, l. 260; 1621 09 22 K. II Radvila A. Vainai, ten pat, kop. 307, l. 269.

⁸⁵ 1626 04 27 iš Deliatičių K. II Radvila kareiviams, ten pat, kop. 314, l. 447.

apšaukiamas eretiku⁸⁶. Apie taikią etmono strategiją, sprendžiant su tikėjimu susijusias bylas, liudija pirmiausia jo pavedimu nuo trečiojo dešimtmečio, ypač Zigmanto Vazos valdymo pabaigoje, vykdyta planinga evangelikų bažnyčių funkcionavimo LDK teisinių pagrindų revizija, atremiant „popiežininkų“ mėginimus jas perimti⁸⁷. Siekiamą teisėtai, legaliai spręsti ginčus dėl bažnyčių matome taip pat ir 1619 m. nurodyme Stanislovui Pukštai, kad jis iškeltų Kėdainių bažnyčios bylą „patogiu laiku“ – juk net 18 evangelikų esama tarp Lietuvos tribunolo deputatų⁸⁸.

Savo pastangoms taikiai spręsti ginčus Radvila stengdavosi rasti įtakingų asmenų iš katalikų dvasininkų, o jo pagerėję santykiai su jėzuitais lėmė, kad šis „disidentas“ buvo pripažintas „vienuolijų globėju“⁸⁹. Tačiau tokia Lietuvos etmono laikysena buvo ne dėl liberalaus požiūrio į tikėjimo reikalus, bet dėl realistinio katalikų klero vertinimo⁹⁰.

Be Radvilos „institucinių išipareigojimų“ – neasmeninių, kylančių iš šeimos tradicijų ir vykdytų Reformatų Bažnyčios institucijos (bendruomenės) atžvilgiu, jis realizavo individualias „paslaugas“, atsirandančias dėl klientinių ryšių: tarpininkavimas ginčiuose tarp atskirų dvasiškių ir pasauliečių klientų bei teisinę ir neteisinę atskirų bendruomenių apsaugą. Bylose tarp bendratikių jų reikšmę akcentavo formalus Lietuvos kalvinistų bendruomenės sinodų pritarimas⁹¹. Kunigaikščio etmono

⁸⁶ 1622 01 21 iš stovyklos Mintaujoje K. II Radvila Vilniaus vyskupui E. Valavičiui, ten pat, kop. 307, l. 274. Plg.: K. II Radvilos laišakai E. Valavičiui teismo byloje dėl Slucko klebonijos su kun. Klečkovskiu: 1622 09 19 iš Biržų (Kleczkowski), ten pat, kop. 309, l. 310, kop. 321; plg.: 1632 10 06 iš Biržų K. II Radvila S. Lenkui, l. 623, ten pat, kop. 321, l. 631; 1632 04 02 iš Krasio; teismo byloje su Užnerio klebonu dėl Išskoldės bažnyčios: 1627 09 01, b. v., K. II Radvila E. Valavičiui, Vilniaus vyskupui, ten pat, kop. 316, l. 497.

⁸⁷ *AS/I*, p. XXI: Pavedimas Aluntos bendruomenės byloje: „*Pytać się z pilnością z jakiej okazyjej ci adversarze przystęp sobie do tego Kościoła być mienią i o autentyk funduszu jeśliby jaki był, z pilnością się starać*“. Plg.: BK, rankr. 1540, Nr. 98: „*Pamięć p. Lenkowi do Warszawy w sprawach prawnych*“, p. 10: sandėrio su Slucko klebonu byla; p. 13: „*Powybierać widymusami wszystkie przywileje na zbór saski wileński*“.

⁸⁸ 1619 04 18 iš Vilniaus K. II Radvila S. Pukštai-Kliausgeliaiviui, *AGAD*, AR, b. IV, kop. 304, l. 192.

⁸⁹ H. W i s n e r, *Dysydent protektorem zakonów. Z działalności Krzysztofa II Radziwiłła (1585–1640)*, *OiRwP*, XIII, 1968, s. 215–217.

⁹⁰ Tai iliustruoja pavedimą Samueliui Lenkui: „*Starać się pilno u księdza legata przez księdza referendarza o utwierdzenie transakcy z plebanem śluckim, które stanęły za nieboszczyka księdza biskupa Wollowicza <...> Na co iż wiem, że trzeba czerwonymi brząknąć, ma pan Pękalski na to dać by też gdzie i na ząb wzięwszy sto albo dwieście czerwonych złotych, aby też i więcej chciano*“ – vis dėlto pasitikslinant, ar taip gali būti, nes jeigu ne, „*tedy lepiej dać pokój i nie głośić się z tym*“; žr.: „*Pamięć p. Lenkowi do Warszawy w sprawach prawnych*“ (1632 r.), BK, rankr. 68, p. 10.

⁹¹ *AS/I*, p. 35, 1616 m., kanonas 1: kun. Chociševskio (Chociszewski) byla su p. Zaborovskiu („w czym dekret Ks. Jego M. ukazowano, który in vigore suo zostawiwszy na listy kompozycyjne sobie obie strony wzięły, na co Synod pozwoilił“); p. 57, 1620 m., kanonas 12: kun. Povilo Liucinijaus byloje

nuomonė evangelikų dvasiškių ginčiuose su pasauliečiais auditoriais kartais reikšdavo daugiau negu provincijos „sinodėlis“ ar sinodas⁹². Dėmesio vertas faktas, kad jo autoritetas garsėjo toli už LDK ribų – juk jis sėkmingai tarpininkavo ponų Balių byloje, svarstytoje Mažosios Lenkijos sinode⁹³. Taip pat jo išikišimo laukta ir bausmės sušvelninimo atveju visiškai nepažįstamiems ir neįtakingiems žmonėms – bet evangelikams⁹⁴ arba gelbstint klientus su evangelikų tikėjimo teisininkų pagalba⁹⁵.

Tikintis apsaugos iš globėjo, veikė abu neperskiriami argumentai: tikišinis solidarumas ir asmeniniai išpareigojimai – ypač evangelikų diasporoje, jų anklave priešų apsiaustyje: Mazovijoje, Palenkėje. Šiuo požiūriu „galingo kaimyno globa“ netenka savo neigiamos prasmės, suprantamos kaip „bajorų neveiksnumas“. Neigiama prasmė išryškėja apibendrinus faktus, susijusius su didikų išpirktomis bajorų valdomis ar jėga užvaldytais seimeliais.

XVII a. pirmojoje pusėje LDK didikas evangelikas globojo savo bendratrikius santykiuose su aplinkiniais bajorais, atsižvelgdamas į akivaizdų jų pagei-

(„zdało się Synodowi pisać do Książęcia Jego Mości Pana Hetmana Polnego, żeby nie raczył ustawac in patrocinio onego“); p. 58, 1620 m., kanonas 28: Rudovskio byla su kunigu Chociševskiu („odsyłamy tę sprawę na rozsądek Ks. Jego Mości Pana Hetmana polnego, aby Ks. Jego Mość między ks. Chociszewskim, Ministrem Słowa Bożego swoim, a Panem Rudowskim, sługą swym, za Apellatią jego tę sprawę rozsądzić raczył“); p. 73, 1622 m., kanonas 12: dėkoja Radvilai už kun. Ranižovskio (Ranižowski) užstojimą prieš kunigaikštį Holovčinskį (Hołowczyński); p. 85, kanonas 3: p. Kavičėnkių (Kawieczynski) [Minsko pakamario Enocho ir jo sūnų – Kristupo ir Aleksandro] byla „przez których excess stała się prophanatía Zboru Mińskiego, według obligu z ugody Jego Książęcej Mści Pana Hetmana Wielkiego Księstwa Litewskiego na się danego, Zbór Boży przeprosili, i kondycjom wszystkim, ktoremi się obowiazali, dosyć uczynili“; plg.: 1623 09 30 iš Minsko Samuelis Horskis K. II Radvilai, AGAD, AR, b. IV, Nr. 5419: dėl atskalūnų Minsko bendruomenės profanavimo – tai niekina ne tik vietą, bet ir šventumą; kunigų su bažnytiniais indais pabėgimas; šio „nugarbingo poelgio“ autorius pakamari Kavičėnksis jau anksčiau suteršė rankas nekaltų žmonių krauju, dabar „sprawę žalosną pieniądzmi chce ukleić, zborowych jednajac a na mnie czyhajac zdradliwie przez przyznajete lotry, ostatek zdrowia odjac usiluje“.

⁹² 1619 08 29 iš Vilniaus Saliamonas Risinskis K. II Radvilai, ten pat, b. V, Nr. 13600 (?).

⁹³ Žr.: 1628 06 28 iš Hočvos Jonas Balis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 307: „Usługi moje i rodzonego mojego nigdy wystarczyć nie mogą takowej laski W. X. M. pana naszego Miłościwego, że nie tylko sposób podać raczyłeś do uspokojenia sumienia naszego, ale i pomocą swoją do tegoś przywieść raczył sprawę tę (jakośmy przez Jego Mość Pana Kurosza sługę W Ks M Pana Naszego Miłościwego otuchę otrzymali) że uspokojona być może bez praesentiej naszej...“; plg.: *Akta synodów różnowierczych...*, t. III, Warszawa, 1983, s. 541, kanon 4: „list pisać do impp. Balów i braciej ministrów dystryktu ruskiego w pewnej sprawie, którą jmp. Krzysztof Gołuchowski w pośrzołek wnosil“.

⁹⁴ 1628 03 23 iš Vilniaus Elijas Marmakovičius (Marmakowicz) K. II Radvilai, AGAD, AR, b. V, Nr. 9304: apie išbadėjusio evangeliko, kuriam grėisė kalėjimas, išgelbėjimą – jis nusiųstas į įtvirtintą bažnyčią Dubingiuose.

⁹⁵ Hrehorijus Kunickis K. II Radvilai, ten pat, b. m. ir parašo, su prašymu dėl padėgimo, Nr. 8031: daktaro Makovskio gelbėjimas byloje su Liublino miestiečiais, proteguojant Goraiskiui, per „mūsų konfesijos“ praktiką Pružinskį (Prużyński) (?).

davimą⁹⁶. Taip buvo švelninami konfliktai, kildavę ne tiek dėl tikėjimo, kiek dėl socialinių skirtumų ir smulkiųjų bajorų siekių pasipelnyti iš Radvilų ir jų šalininkų valdų, prisidengus šių „eretiškų“ tikėjimu.

Tačiau pačioje evangelikų bendruomenėje tikiybinis solidarumas atliko esminį vaidmenį. Šio argumento griebdavosi Kristupo II Radvilos tarnybininkai ir klientai, kai norėdavo, kad jis aktyviai ištrauktų į privačių asmenų konfliktų su katalikų dvasininkais bylas, kai abi pusės nesiskaitė su priemonėmis. Istorikų (Henryko Wisnerio, Marcelio Kosmano⁹⁷) pripratinti prie religinės tolerancijos LDK XVI a. pabaigoje ir XVII a. pirmoje pusėje vizijos, ko gero, pernelyg dažnai pamirštame tai, kokia siaura buvo tolerancijos erdvė žemiausiose visuomeninių laiptų pakopose: katalikų kunigai kurstydamo valstiečius pulti bajorus evangelikus⁹⁸, o evangelikai didikai savo autoritetu pridengdavo tarnų ekscesus tikėjimo pagrindu⁹⁹, jie laikė save įpareigotais taikyti tikėjimo prievartą pavaldinių atžvilgiu¹⁰⁰, padėti kaltinamiesiems (netgi nepažįstamiems) teismo procesuose dėl „prievartinio vertimo į evangelikų tikėjimą“¹⁰¹ bei palengvinti studentų bėgimą iš jėzuitų

⁹⁶ *AS/I*, p. 56, 1620 m., p. 6: bylos, susijusios su Švobiškio dvaru; „... strony roznic w grunciech, które zachodzą tamte majetności ze szlachtą okoliczną, pisać do Książęcia Jego Mości Pana Hetmana, żeby z romienia swego zesławszy rewizora pomiarkowanie między niemi uczynić rozkazac raszyć“.

⁹⁷ Žr.: M. K o s m a n, *Protestanci i kontrreformacija. Z dziejów tolerancji w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 60; T. W a s i l e w s k i, *Tolerancja religijna w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku*, *OiRwP*, t. XIX, 1974; J. S e r e d y k a, *Z dziejów tolerancji religijnej na Litwie za panowania Zygmunta III, Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, Seria A, nr 10, 1973, Wrocław, 1974.

⁹⁸ 1620 01 27 iš Vokės Aleksandras Radzimiński (Radziwiński), Žemaičių žemės stalininkas, Vilniaus vaivadijos ponams ir piliečiams, *AGAD*, AR, b. V, Nr. 12785: apie dviejų jo sūnų nužudymą, kuriuos kelyje užpuolė, areštavo ir peiliais užbadė valstiečiai Vilniaus kustošo kun. Malifero Eljaševičiaus (Eliaszewicz) ir kun. Mykolo Aniševičiaus (Aniszewicz), Mosėdžio klebono, pavedimu; per 3 metus ir 2 seimus nieko nepešė nei iš Vilniaus vyskupo, nei iš karaliaus. Plg.: J. T a z b i r, *Reformacja a problem chłopski w Polsce XVI wieku*, Warszawa, 1953; W. U r b a n, *Chłopi wobec reformacji w Małopolsce w drugiej połowie XVI wieku*, Kraków, 1959.

⁹⁹ 1588 09 13 iš Nesvyžiaus M. K. Radvila Našlaitėlis K. I Radvilai Perkūnui, *ADR*, s. 35–37: apie Vilniaus „gomonyh“, kurie jau prasideda – „juž nie nam katolikom (którym zawsze przypisuje populus blasphemans nomen Domini, jakobyśmi byli wzruszycielami pokoju) ale domu Bożemu“ ir apie kažkokį Jesmaną, kuris raitas įjojęs į bažnyčią, sužeidęs žmones, „naostatek a to oltarze i naczynia insze na chwałę Bożą posiekl, w czem nam wszystkim jawnie niepobożnosc i animusz zakranawiony we złości na wzruszenie pokoju paspolitego pokazal“. Plg.: 1588 09 07 iš Horvolio Jarošas Zizemskis, Žečicos seniūnas, K. I Radvilai, *AGAD*, AR, b. V, Nr. 19081: apie studentų ir dvasininkų užpultą savo posiūnio p. Jesmano smuklę Vilniuje, dėkoja, kad kunigaikštis ėmėsi jį remti.

¹⁰⁰ *AS/I*, p. XVI: „Informacja... Rysinskiemu“, punkty VIII i IX. Plg.: S. T w o r e k, *Przymus wyznaniowy na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, *OiRwP*, t. XIX, 1974, s. 161–164.

¹⁰¹ 1624 07 12 iš Liublino S. Bučinskis (Buczyński) K. II Radvilai, *AGAD*, AR, b. V, Nr. 1584, apl. 3, p. 25–34: be kitų, pranešimas dėl vertimo pereiti į evangelikų tikėjimą.

kolegijų¹⁰². Tai vyko nepaisant Lietuvos kalvinistų bendruomenės sinodų nuostatų, kuriuose buvo reikalaujama laikytis atsargumo priimant į bendruomenes „pereinančius iš popiežystės“¹⁰³, kurie ne kartą kompromitavo evangelikus ir vertė Katalikų Bažnyčią prieš juos pasisakyti.

Tai, kad Kristupas II Radvila ryždavosi pagelbėti tokiose opiose evangelikų klientų bylose – vaizduojant, savaime aišku, juos, kaip nekaltas persekiojimų aukas¹⁰⁴, – byloja apie bajorų evangelikų bendruomenės spaudimą šiam magnatui, nepaisant jo atsargios ir pragmatiškos politikos Katalikų Bažnyčios atžvilgiu. Vis dėlto Lietuvos etmono pasisakymas už „niekinamą evangelikų tikėjimą *alias* kalvinistų“¹⁰⁵, tiek dėl emocinio užsiangažavimo, tiek aplinkybėms verčiant – jam sunkino vykdyti kitą, šalia gynybos, patronato pareigą klientų atžvilgiu: rėmimą viešajame gyvenime.

Zigmanto Vazos laikais Kristupo II Radvilos galimybės remti neatitiko jo giminės pozicijos tiek dėl pernelyg didelio religinio etmono uolumo (karaliaus dvaro požiūriu), tiek ir dėl nesugebėjimo „galantiškai priėti“ prie monarcho, siekiant malonės per rūmų kamarilės narių tarpininkavimą.

Tačiau žemiausiame klientelės lygmenyje – tarp bajorų, besiveržiančių į pavietų pareigas, Lietuvos etmono protekcija funkcionavo, ko gero, be priekaištų, bent jau pirmuoju jo „valdymo“ dešimtmečiu¹⁰⁶, beje, sąjunginių didikų grupuočių pagalbos dėka.

¹⁰² 1620 04 30 iš Vyžuonų kun. Balceris Krošnievičius (Krośniewicz) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 7801, p. 32–33: jaunuolių, pasitraukusių iš Vilniaus nuo jėzuitų, byla; jaunesni nori tapti evangelikais ir prašo išsiųsti į Frankfurtą, vyresni, įtikinti Svėdasų klebono kun. Kozlovskio (Kozłowski), seminarijos revizoriaus, laiškų, nori grįžti į seminariją, „*Niemoglichmy mu perwadować, aby się niewracał do błędów popieskich jako świnia do błota*“; 1620 06 01 iš Švobiškio, ten pat, p. 34–35: dėkoja už jaunuolio, kuris išlaikė tikėjimą, pasiuntimą į Frankfurtą su ponu Gorajskiu. Plg.: 1620 03 01 ir 1620 04 20 iš Vyžuonų kun. Jonas Minvydas (Minwid) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 9730: kaip liudija jauniausias iš jaunuolių, kol Vilniaus kapitula jų nerevokuoja, gali grįžti į Vilniaus akademiją ar vienuolyną net po 5 metų studijų protestantų akademijose, vadinasi, neapsimoka į juos investuoti.

¹⁰³ *AS/I*, p. 42, 1617 m., kanonas 15: „*Którzy z papiewta przychodzą. Z takowemi nie skwapiać się ad ministerium, a pogotowiu gdy dla excessu wypada kto do nas, takowego nigdy zgoła nie przypuszcząć ad ministerium*“.

¹⁰⁴ 1616 10 09 iš Žiupronių kun. Jokūbas Kosteckis K. II Radvilai, Žiupronių bendruomenės klausytojų vardu, *AGAD*, AR, b. V, Nr. 7495: apie tai, kaip evangelikų kunigą [Mikalojų ?] Dombrovskį (Dąbrowski) prie Lastajų užpuolė katalikų vienuoliai, kurie „*bijąc go, dosyć napastwili i z ubóstwa jego złupili, bez żadnej przyczyny*“.

¹⁰⁵ Apibrėžimas iš 1668 m. B. Radvilos testamento: U. A. u g u s t y n i a k, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, s. 200.

¹⁰⁶ Pvz., jeigu 1609 m. Radvila suteikė protekciją Jeronimui Padleckiui į dar neužsitarnautą Ukmergės pateisėjo pareigybę, tai turbūt dėl tradicijos teritorijoje, rezervuotoje savo giminės įtakoms; 1609 10 04 iš Ukmergės Jeronimas Padleckis K. II Radvilai, *AGAD*, AR, b. V, Nr. 11971; panašiai buvo ir Palenkėje, kur 1617 m. Kristupas Bžozovskis pranešė Radvilai apie savo išrinkimą Bialos žemės

Kreipimasis į Radvilą „užtariamųjų raštų“ prieš kitus didikus ar karalių neturėjo būti susijęs su tikraja jo padėtimi karaliaus dvare¹⁰⁷. Protekcijos į pavietų pareigbes laukimo pavyzdžiai Radvilos nemalonės dvare laikotarpiu patvirtina, kad jo klientelės (tuometinės ir potencialios) požiūriu ši nemalonė didesnės reikšmės neturėjo¹⁰⁸. Tai nebūtinai turėtų reikšti „pavietų politikų“ naivumą. Pabrėžtiname tikėjimo didiku demonstravime, nepaisant jo asmeninių rūpesčių, galima išvelgti sąmoningą strategiją žmonių, dar nenusipelnusių, kad įgytų jo palankumą¹⁰⁹. Atrodo, kad Radvilos protegavimo uolumas protegavimo nemalonės karaliaus dvare metu ne silpnėjo, bet augo, kad išlaikytų seną klientelę ir dar labiau, kad laimėtų naujos prielankumą – nebūtinai asmeniškai veikiant, bet taip pat ir per „politinių bičiulių“ paramą, kurių Radvila nestokojo net tada, kai buvo įtariamasis sąmokslu prieš karalių ir valstybės išdavimu.

Kristupo II Radvilos protekcijos galimybės staigiai išaugo į sostą įžengus Vladislovui Vazai, kurio (karaliaus sekretoriaus nuomone) santykiai su Radvila „tapo tokie familiarūs, kad ir kirviu perkirsti buvo neįmanoma“¹¹⁰. Lietuvos etmonas gaudavo viešus atsiprašymus tų, kurie neapdairiai buvo išpainioję prieš jį ir prašė jo tarnybininkams numatyti laisvų vietų¹¹¹.

„Išpaikinta“ ankstesnio kunigaikščio Kristupo I laikų klientelė spaudė globėją, kad kaip įmanoma greičiau ir kiek įmanoma daugiau pareigų išrūpintų savo

raštininku kunigaikščio geranoriškumo ir užtarimo dėka, o jam padėję visi jau patyrę Radvilos malonę. Yra nepaprastai įdomu, kad šiuo atveju Radvila elgėsi kaip „pavadojuantis globėjas, Bžozovskio tikrajam „ponui“, kaip atrodo, kaštelionui, o vėliau nuo 1617 11 04 Palenkės vaivada Vaitiekui Niemirai susirgus, žr. U. A u g u s t y n i a k, Klientela podlaska Krzysztofa II Radziwiłła, *Drobna szlachta podlaska w XVI–XIX wieku*, pod red. S. K. Kuczynskiego, Białystok, 1991, s. 87–112; 1617 01 10 iš Varšuvos K. Bžozovskis (Brzozowski) K. II Radvilai, *AGAD*, AR, b. V, Nr. 1534.

¹⁰⁷ 1617 06 02 iš Vilniaus Dovydas Švikovskis (Szykowski) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 15944: praneša apie Vilniaus pakamario mirtį, prašo laisvos vietos ir žinios dėl to Vilniaus vaivadai Leonui Sapiegai; 1626 04 14 iš Litvinovičių Petras Piekarskis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 11640; 1625 02 13 iš Volkovisko Samuelis Pukšta-Kliausgielavičius K. II Radvilai, ten pat, Nr. 6787.

¹⁰⁸ 1626 08 27 iš Kaidanavos Jonas Cedrovskis tam pačiam, ten pat, Nr. 28–30: neslėpė, kad ėmėsi deputato pareigų dėl to, kad įtiktų Radviloms, mainais prašė, kad iš Radvilos malonės gautų kur nors netoliese seniūniją; 1627 10 14 iš Čiamoručio Jokūbas Karolis Madalenskis, ten pat, Nr. 9066: prašė paremti seimuose į Mstislavo pateisėjo tarnybą Joną Voiną, nusipelnusių Radvilos bičiulių.

¹⁰⁹ Apie tai, kad Kristupo II Radvilos protegavimas daug reiškė net jo formalaus nušalinimo nuo viešosios veiklos metais, pvz., liudija Andriaus Zavišos (Zawisza) padėka už nelauktą pakėlimą Minsko kaštelionu – senatoriaus pareigos; žr.: 1628 06 10 iš Panevėžio Andrius Zaviša K. II Radvilai, ten pat, Nr. 18564: pasiųs privilegijos pas Lietuvos kanclerį [Albrechtą Stanislovą Radvilą] ir Lietuvos žemės raštininką kun. [Marcijoną] Trizną „*cum honoratio albo prezentem, jako będzie mogło (!) najuczciw-szym*“.

¹¹⁰ 1632 07 22 iš Gloskovo kun. Povilas Kleofas, karaliaus sekretorius K. II Radvilai, ten pat, nenumuoti lapai: „*taką wziął konfidecyję, którą tylko rydl a motyka leczyć może*“.

¹¹¹ 1632 12 06 iš Varšuvos Mikalojus Scipijonas K. II Radvilai, ten pat, Nr. 14135.

„bičiuliams“, o jos interesams karaliaus dvare atstovavo Radvilos tarnas Petras Kochlevskis, naujojo karaliaus nominuotas Bresto teisėju. Jo veiklą išrūpinant nominacijas į LDK vaivadijų ir paviėtų pareigas Radvilos šalininkams išsamiai aptarė Andrzejus Rachuba¹¹², didžiai įvertinęs jos efektyvumą. Kaip teigia šis tyrinėtojas – tiesa, kad tik 3 asmenys iš 25 (12%) iš karto gavo tarnybas, dėl kurių stengėsi Kochlevskis, bet net 44% (11 asmenų iš 25) – 1635–1636 m.

Pateiktus skaičius galima interpretuoti šiek tiek kitaip – darant išvadą, kad ne „net“, bet „tik“ mažiau negu pusė pareigų buvo išreikalauta iš karaliaus per užkulisinius spaudimus. Vadinasi, jo sprendimai nominavimo reikaluose nebuvo tik formalūs, o politikos „lankstumas“ turėjo ribas¹¹³. Netgi įtakos viršūnėje didikas negalėjo išreikalauti iš Respublikos valdovo visko, ko norėjo¹¹⁴. Tuo mažiau iš savo globėjo galėjo išreikalauti didiko tarnas – net ir toks nusipelnęs kaip P. Kochlevskis – kuris nebuvo vienintelis patikimas savo pono tarnybininkas¹¹⁵, ir varžėsi su kitais dėl jo paramos saviems proteguojamiesiems.

Mūsų nuomone, Radvila savo protegavimo politikoje nepasikloviė niekuo. Mat labai jau asmenišką ir labai toli siekiantis buvo jo angažavimasis paviėtų politikoje, – tai patvirtina faktas, kad bemaž iki paskutinių gyvenimo dienų jis būdavo sistemingai informuojamas apie seimelių grupuočių varžybas¹¹⁶, kuriose kaskart

¹¹² A. R a c h u b a, Kandydacji Piotra Kochlewskiego do nowych urzędów litewskich w 1635 roku, *kwartalnik Historyczny*, XCIX, 1992, z. 1, s. 91–103.

¹¹³ Ten pat, p. 94; ko gero, tai taikliai apibūdina 1635 m. Varšuvos dvaro anekdotas, kai laukiantys Lenkijos pakanclerio mirties „który jednak po izbie chodzi i jada, i chce (przeciw zlosliwym) do żonki jechać“, „tak tu sobie drogę ustali do wakancyjej po panu podkanclerzym, że i wójtostwa wyszperali i co do najmniejszego wszystkie rozegrali, aż też król J(ego) Mć na te importunitates jedne kazal powiedzieć, niech poczeka, aza nie wie, że trzeba wprzód karpie przesadzać a potem dubiele“; žr.: 1635 02 11 iš Varšuvos Samuelis Wieliczko (Wieliczko) K. II Radvilai, *AGAD*, AR, b. V, Nr. 17289.

¹¹⁴ Pvz., vis dėlto skiriant į paviėtų pareigybes, laukta seimelio pritarimo, žr.: 1633 12 14 iš Stanislavovo P. Kochlevskis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 6956, apl. 2, p. 296: siunčia kunigaikščiui privilegiją dėl Sosnovskio paskyrimo pastalininkiu, bet pažymi, kad „nie dobrze, że tylko per promotionem urząd dany“, globėjas privalo prižiūrėti, kad Sosnovskis būtų seimelyje; ten pat, p. 287: Ašmenos patėisėjo ar raštininko tarnybą karalius žadėjęs ponui Osinskiui, „i nie minie go to, jeśli będzie elektor“.

¹¹⁵ Žr.: 1634 09 31 iš Panemunės Vaitiekus Niemira, Drogičino pakamaris, „ponui ir geradariui“ Ertmanui Ganshoffui, ten pat, Nr. 10384^c: prašo, kad primintų kunigaikščiui pažadą paremti jį per elekciją.

¹¹⁶ 1634 02 16 iš Vilniaus J. Oginskis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 10704: dėl Vilniaus vėliavininko rinkimų tarp 4 kandidatų – 2 kunigaikščio tarnybininkai; 1639 06 16 Jokūbas Kuncevičius (Kuncewicz), ten pat, Nr. 8023: dėkoja už pakėlimą Lydos vėliavininku: „ten „urząd grato animo przyjąwszy, ile substantia moja szlachecka zniesie i zdrowie pozwoli tę miłościwą laskę Waszej K (siaże) cej Mści zasługować obowiazanym zostają“; 1640 08 10 iš Vilniaus Adomas Motiejus Sakavičius (Sakowicz), ten pat, Nr. 13739, p. 12–14: apie (Vilniaus ?) vėliavininko rinkimų eigą; vienu iš 4 kandidatų žadėjo būti ponas Svolinskis (Swołyński), „przy promocji u dworu będzie się cieszył urzędem“.

labiau darėsi pastebimas grynai formalus rinkimų į pavietų pareigas aspektas, jų pirkimas už grynus pinigus ir jų paveldėjimo šeimoje tendencija¹¹⁷. Be abejo, Lietuvos etmonas turėjo didelės įtakos Vladislovui Vazai jo valdymo pradžioje. Tą galėtų įrodyti kad ir protekcija, kurią šiuo laikotarpiu K. Radvila teikė savo giminaičiams katalikams. Tačiau iš pat pradžių karaliaus dvare būta ir priešiškausi nusiuteikusių, jį kaltinusių, kad „norįs ką nors iš Respublikos išvilioti“¹¹⁸. Karalius Vladislovas išnaudojo priešiškumą tarp didikų, mėgindamas Lietuvoje suformuoti savą politinę grupuotę, paremtą Gosievskių ir Pacų giminėmis¹¹⁹. 1635 m. Štumdorfo paliaubos, kai Radvila galėjo pasijusti apgautas kaip karo su Švedija šalininkas, ir Vladislavo atsisakymas nuo protestantiškos santuokos planų su Elžbieta Wittelsbach¹²⁰ – tai tiesioginės priežastys, dėl kurių išsiskyrė karaliaus ir etmono keliai. Jomis sumaniai pasinaudojo „kiti, esą, apsirijo Radvila ir jau nerūpi karalius“¹²¹. Nors dar 1638 m. „pats kunigaikštis galėjo pas karalių viską sutvarkyti, bet jo nesant dvare „atšalo draugystė““¹²². Apibendrinant galima teigti, kad Kristupo II Radvilos protekcinės galimybės didžiąją jo gyvenimo dalį buvo mažesnės negu jo tėvo Kristupo Perkūno¹²³ ir jo sūnaus Jonušo, kurie turėjo savo rankose klientų paskyrimus į senatorių ir dignitorių pareigas¹²⁴. Vis dėlto, atrodo, kad klientinės

¹¹⁷ 1640 12 14 iš Lukiškių Jarošas Mackevičius (Mackiewicz) K. Kiškai, Vitebsko vaivada, ten pat, Nr. 9052: ponas Šapka (Szapka) nenori žento leisti į raštininkus (teismo ?), kol pats prisieks žemės (raštininku); už pavaivadžio tarnybą ponui Kisieliui reikia sumokėti 1000 auksinų už palaikymą vaivadytėje, kur veikė „ponų eretikų“ Chrapovickių opozicija.

¹¹⁸ 1635 02 11 iš Varšuvos Samuelis Vielička K. II Radvilai, ten pat, Nr. 17289: apie gaudus, dvariškių skleidžiamus apie etmoną: ponas paizdininkis, esą karieta važiuojant į Pilį su ponu Smolensko vaivada, jam kalbėjęs: „*serdecznie te(go) żaluję, że to W Mć, któryś od młodości garłował (!) i godziwie zasługował, mięło. A tym bardziej, że się dostało te(mu), który więcej zasług nad te, że marcepany z kurwami w Wilnie jadał, wczasów i delicji zazywał, nie ma*“. O apie Gonsievskį teigia, kad „*żalem będąc uwiedziony, że za jego zasługi taka niewdzięczność go potkała, że wyprzedac chce wszystko i do cudzych krajów jechać*“. Tad Petras Kochlevskis jau 1633 m. pagrįstai įspėjo savo poną dėl „rūmų makiavelininkų“ šmeižtų, o 1634 m. – apie konfliktą su karaliumi dėl Kuoknesės seniūno tarnybos, kurią Radvila norėjo išsaugoti proteguojamam Mikalojui Korffui, nepaisydamas karaliaus favorito Adomo Kazanovskio; žr.: 1633 04 15 iš Nureko P. Kochlevskis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 6956, apl. 2, p. 321–334; 1634 09 08 iš Nureko P. Kochlevskis K. II Radvilai, ten pat, p. 320 (cedula).

¹¹⁹ A. R a c h u b a, min. veik., p. 93.

¹²⁰ Ten pat, pagal: W. C z a p l i n s k i, *Władysław IV i jego czasy*, Warszawa, 1976, s. 176.

¹²¹ 1635 11 23 P. Kochlevskis K. II Radvilai, *AGAD*, AR, b. V, Nr. 6956, apl. 3, p. 50.

¹²² 1636 05 19 iš Varšuvos Andrius Kominskis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 7128.

¹²³ Žr.: 1596 09 16 iš Smurgonių Kristupas Zenavičius, Bresto vaivada, K. II Radvilai, ten pat, Nr. 18702: dėkoja už protegavimą į esančią laisvą Lietuvos lauko etmono tarnybą, bet atsisako – neturi nei sugebėjimų, nei laimės; 1596 06 22 iš Zabludovo Jonas Vodinskis (Wodyński), Drogičino žemės teisėjas, K. II Radvilai, ten pat, Nr. 17624: dėkoja už pakėlimą Palenkės kaštelionu.

¹²⁴ Jonas Sosnovskis Jonušui XI Radvilai, b. m., (apie 1651), ten pat, Nr. 14885: dėkoja už pažadą suteikti, pasitaikius laisvai vietai, senatoriaus pareigas (išskyrus Naugarduko ir Minsko).

sistemos stabilumo požiūriu svarbiausios nominacijos visada buvo viduriniajame pavietų pareigų lygmenyje, didiko šalininkų akyse sudarančios labiausiai pastebimus jo galybės kriterijus¹²⁵. Kai jau aptartos pagrindinių Lietuvos didiko globos pareigų vykdymo formos, derėtų pasvarstyti, kas atsitikdavo, kai klientelės lūkesčiai būdavo apvilti.

Priešingai nei tvirtina klientelizmo Vakarų Europoje tyrinėtojai (tarp jų ir Antony Mačzakas), manome, kad Respublikoje buvo įmanoma, jog klientas ar tarnybininkas nutrauktų išpareigojimus.

Dažniausiai pasitaikančios „kontrakto“ nutraukimo priežastys – tai išsiskolintų algų neišmokėjimas, ūkiniai nuostoliai dėl laikomų valdų, Radvilų kontoristų daromos skriaudos valdų nuomininkams ir klientams, neteisingas laikomų valdų padalijimas¹²⁶. Esant akivaizdžiam abipusių susitarimų pažeidimui, tarnybininkas ir klientas manė, kad yra legalu pamesti poną. Pagrindinė problema – tai turėti kur išeiti – be minėto pono rekomendacinių raštų, iš tiesų „su vilko bilietu“. Gana populiariu, kaip atrodo, buvo iš Radvilų tarnybos išeiti į karaliaus tarnybą. Taip Kristupas Bonieckis, kai jis išgrūstas iš palivarko neturėjo su šeima kur gyventi, – užsiverbavo į Jo Karališkosios Didenybės pilies tarnybą Smolenske¹²⁷. Procesas, kurio metu būdavo gaunami uždelsti atlyginimai ir išsilaisvinama iš didiko priklausomybės, vyko keiliais etapais. Viskas prasidėdavo nuo nuolankių skundų, dažniausiai globėjui perduodamų per jo patikėtinius – klientelės vidinės globos ribose¹²⁸. Kitas didikui daromo spaudimo etapas – tai aiškus atsisakymas vykdyti tam tikrus patarnavimus,

¹²⁵ 1640 05 11 iš Smolevičių Jurgis Volanas Jonušui XI Radvilai, ten pat, Nr. 17754: kad užpildytų karaliaus prieš dvejus metus velioniui [K. II Radvilai] jo vardu duotą privilegiją su paliktu tarpu įrašyti pavardę ir išpildytų pažadą Volanui dėl vėliavininko pareigybės, duotą Zavišos; apeliuojama į adresato garbę, kad nebūtų kalbama, jog po tėvo mirties netesįs pažadą.

¹²⁶ 1623 03 22 iš Polozicų N. Gżybovskis (Grzybowski) N. Mikalojui Kiškai, Dorpatu (Tartu) vaivada, ten pat, Nr. 4854. Plg.: 1627 05 27 iš Vilniaus J. Borodzičius (Borodziej) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 1189; 1630 12 20 iš Siecevino (mylia nuo Naugarduko) J. Borodzičius K. II Radvilai: į kunigaikščio būtų su Vilniaus vaivada ir kun. Parnievičiumi (Parniewicz) (dėl Iskoldės bažnyčios) išvažiuos į Varšuvą, jeigu jam užmokės; iki tol „*tylko mu 30 złoczisków jak komornikowi rzucono*“; „*Jedenaście lat jest to czwarta część wieku człowieczego – a za jedenaście lat, za czwartą część wieku swego Borodzowiczowi nie wysłużyć jakiej smacznej chleba partyki u Książecia, u pana przestawnego z przodków swych i hojnej ręki Radziwilla. A dla Boga u kogoż by już posłancem mógł lepiej przedzej wysłużyć, i u kogo, i gdzie przede ma drudzy wysługowali. Jeno w tym świętym i sławnym domie, a ja Borodziej biedny, czemu jedynie mam być tak nieszczęśliwym, podobnom jest sługą malo potrzebny. A gdy potrzeba, to służyć każą, a kiedy jurgielt i strawa dowiedzięć, to mi panowie Stryzskowie łają, nic nie woiedzą i strawa dowiedzięć, to mi panowie Stryzskowie łają, nic nie wiedzą i do WXM odsyłają*“. Plg.: 1627 05 03 iš Deliatičių Janas Sviderskis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 15435: apie Borodzičiaus atsisakymą važiuoti be atlyginimo ir išlaikymo.

¹²⁷ 1626 12 22 iš Smolensko Kristupas Bonieckis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 1128.

¹²⁸ 1628 02 23 iš Slucko Jokūbas Nuržinskis (Nurzyński) P. Kochlevskui, ten pat, Nr. 10587.

dažniausiai vykti globėjo raitoje palydoje į seimą. Apskritai šio argumento griebdavosi „pensininkai“ – žmonės, ne vieną dešimtį metų išstarnavę didikui¹²⁹. Dar kiti apeliuodavo į globėjo malonę ir sveiką protą: „Gi pats, Jūsų Malonybė Kunigaikštis Ponas geradaris, man nelinkėtų invalidu [čia: skurdžium – U. A.] būti!“¹³⁰. Retai ir kraštutiniu atveju skolos buvo atgaunamos per teismus¹³¹. Net ir tada nepatenkinti tarnybininkai didžiausią atsakomybę už jų skriaudas veikiau užkraudavo pono „blogiems patarėjams“, jo sekretoriams ir pareigūnams negu jam pačiam¹³². Kita įsitikinimo, kad didikas (pagal nuotaiką) galėdavo „savo namiškiams teikti išlaikymą ir mažiau nusipelnusiam“¹³³, pusė buvo išstarnos atėmimas netgi iš labiau nusipelnusio, jeigu tik šis pasiskundė patronu. Tai patyrė Andrius Pržeclavskis (Przeclawski), Slonimo vėliavininkas, ilgametis kunigaikščio Kristupo tarnybininkas nuo 1604 m., kai jis po 24 tarnybos metų karuose, seimuose ir seimeliuose „už bausmę“ neteko žemės valdų Žiežmariuose¹³⁴. Šiuo atveju susiduriame su dviem, ko gero, svarbiausiomis didiko klientelės problemomis: tai momento išeiti pasirinkimo problema bei nuopelnų įvertinimo kriterijaus problema.

Kaip minėta, nusipelnusiems Radvilų tarnybininkams ir klientams svarbiausia buvo apsirūpinti senatvei. Jų ponai rūpinosi klientelės nenutrūkstamumu, rekomenduodami „senus ir išbandytus tarnus“ savo žmonoms ir vaikams. Interesas buvo bendras: iš kartos į kartą einančios klientelės (grupuotės) stabilumas. Šitai taip pat suvokė ir Pržeclavskio kritikuotas Kristupas II Radvila, Slonimo vėliavininką paminėjęs net trijuose savo testamentų variantuose: 1617, 1622, 1627 m.¹³⁵ Tai rodo,

¹²⁹ 1628 10 20 Stanislovas Ciesielskis K. II Radvilai, ten pat, Nr. 2310: atsisako prisistatyti su husarų būriu.

¹³⁰ 1612 08 21 iš Račino Malcheris Račinskis (Raczyński) K. II Radvilai, ten pat, Nr. 12712.

¹³¹ 1613 iš Švobiškio Sebastijonas Jaugelis (Jawgieł), Upytės vėliavininkas, K. II Radvilai, ten pat, Nr. 239, p. 16–17; 1631 01 13 Manilovičiuose Stanislovas Ciecierskis Petruį Michlai, ten pat, Nr. 2293: dėl skolos pratešimo, nes turėjęs persikelti į kitą paviatį ir ten pirkti dvarą po teismo proceso su savo kunigaikščiu (Zigmantu Radvila, Maltos kavalieriumi), „a to z przyczyny X Mci, że mnie skrzywdził i poturbował, o co teraz w prawie z sobą zostajemy; wszak o tym wszystka Litwa musi wiedzieć, jako się u Sądu rozprawił z księżciem Jego Mcią przeszłym panem swoim o moję własność do Ks M wydaną, a zatym jakom mógł dość wszystkiemu uczynić...“. Plg.: ten pat, b. XXI, p. 5, C 51: Maltos kavalieriaus Zigmanto Radvilos atsiskaitymo su Cicierskiu už jo 5 metų Derevnios ir Chotovo valdymą kvitas; ten – 4000 auksinų skolą išmokėti iki 1631 m. bei 6700 auksinų iki 1632 01 24.

¹³² 1604 11 05 iš Martynovo Jonas Jundzilas Vilniaus vaivada [Mikalajui Kristupui Radvilai Našlaitėliui], ten pat, b. V, Nr. 6187: su prierašu „labai keistas laiškas ponui nuo Jundzilo“.

¹³³ 1623 03 22 iš Polocicų Grzybovskis Dorpato vaivada [Mikalajui Kiškai], ten pat, Nr. 4854: dėl Parlevičių palivarkėlio (3 valakai) nuomos iš Puchalskio už 1000 auksinų.

¹³⁴ Andrius Pržeclavskis K. II Radvilai, b. d., ten pat, Nr. 12843.

¹³⁵ K. II Radvilos testamentai aptarti: U. A u g u s t y n i a k, Wizerunek Krzysztofa II Radziwiłła..., s. 461–478.

kad didiko testamentas galėjo būti traktuojamas kaip savotiškas senų tarnybininkų ir jų šeimų „draudimo liudijimas“.

Su klientų ir patrono pastovaus ryšio išsaugojimo interesu kirtosi esminis vertinimo kriterijus: tarnybininkų veiklos įvairialypiškumas ir gebėjimas veikti. Šiame lygmenyje „suklupdavo“ daugelis senųjų tarnybininkų. Danielius Naborovskis prarado Geisteriškių valdą, kadangi negalėjo gerai ūkininkauti, nes buvo užimtas politinėmis ir diplomatinėmis išvykomis, į kurias vyko globėjo vardu¹³⁶. O Andrius Przeclavskis padarė priešingai – „jis paskendo ūkininkavime“, ignoruodamas globėjo raginimus aktyviai dalyvauti viešojoje veikloje¹³⁷, ir rizikavo netekti ištarnos už ilgametę tarnybą.

Apskritai į „klasikinį“ – absoliučiai stabilų, daugelio kartų – klientelės modelį, ko gero, galėtų pretenduoti tik tie tarnybininkai ir globėjai, kurie užmerkdamo akis prieš neišvengiamai vykstančius tarpusavio konfliktus. Prie atviro klientinių santykių nutraukimo būdavo prieinama itin retai – užtat ilgamečių kontaktų laikotarpiu atsiradęs priešiškas ir nuoskaudos buvo išreiškiamos simboliškai atsisakius vykti į šeimnininko laidotuves ar jo palikuonių vestuves¹³⁸. Ar tokie demonstratyvūs Radvilų tarnybininkų ir klientų poelgiai įpareigojo būsimašias jų kartas ir bylojo apie realų ryšio silpnėjimą? Apie tai būtų galima kalbėti tik lyginant Kristupo Perkūno, Kristupo II ir Boguslavo Radvilų klientelės išsamių tyrinėjimų išvadas. Tokia galimybė, užsimezgusi 1989 m. simpoziumo „Smulkioji Palenkės bajorija XVI–XIX amžiuje“ Mejerio Holnuose metu, deja, tęsinio nesulaukė¹³⁹.

Iš lenkų kalbos vertė Irena Katilienė

¹³⁶ J. D ū r r-D u r s k i, *Daniel Naborowski, Poezje*, Wrocław, 1961.

¹³⁷ 1626 08 28 iš Žiežmarių A. Przeclavskis K. II Radvilai, *AGAD*, AR, b. V, Nr. 12843: atsisakymas pasitarnauti su karių būriu; 1626 08 27 iš Žiežmarių A. Przeclavskis K. II Radvilai, ten pat: nurodymas vykti į seimą arba atvesti vėliavą ne tuo laiku, kai reikia skaičiuoti išlaidas; 1629 08 07 iš Žiežmarių, ten pat: pasiaiškinimas dėl priekaišto, esą „paskendęs“ ūkyje.

¹³⁸ 1620 12 27 iš Dorohostajų Mikalojus Korsakas K. II Radvilai, ten pat, Nr. 72951.

¹³⁹ Žr. E. K o z a k, „Słudzy“ podlascy Bogusława Radziwiłła, *Drobna szlachta podlaska w XVI–XIX wieku: materiały symposium w Holnachu Mejera, 26–27 maja 1989 roku*, pod red. S. Kuczynskiego, Białystok, 1991, s. 57–75; W. M a j e w s k i, *Granice uzależnienia szlachty od magnaterii w XVII–XVIII wieku*, ten pat, p. 113–127.

OBOWIĄZKI PATRONA WOBEC SŁUG I KLIENTÓW NA PRZYKŁADZIE KLIENNELI KRZYSZTOFA II RADZIWIŁŁA (1585–1640). OCZEKIWANIA I RZECZYWISTOŚĆ

Streszczenie

URSZULA AUGUSTYNIAK

W artykule omówiono główne zakresy zobowiązań Krzysztofa II Radziwiłła wobec jego sług i klientów: osłonę przed zagrożeniem z zewnątrz, patronat w sferze wewnętrznej dominacji (dworu i dóbr), protekcję polityczną. Zaproponowano rozróżnienie między patronatem wobec sług (grupowym, sformalizowanym, realizowanym głównie w sferze ekonomicznej) i zobowiązaniami wobec stronników politycznych i klientów (osobistymi, nieformalnymi, dotyczącymi życia publicznego: polityki, sądownictwa, spraw wyznaniowych). Nawiązując do koncepcji Rolanda Mousniera eksponującej wierność i lojalność we wzajemnych zobowiązaniach patrona i klienta pokazano znaczenie tych wartości w opiece Radziwiłła nad rodzinami sług i klientów oraz w jego funkcjach w wymiarze sprawiedliwości: mediacji w konfliktach wewnątrz własnej klienteli a także w jej starciach z falcjami innych magnatów i administracją państwową. Wskazano, że wkraczanie przez magnata w kompetencje oficjalnych instytucji sądowych i działanie siłą wynikało z presji klientów szlacheckich na patrona.

Ponadto Krzysztofa Radziwiłła obciążały dwa rodzaje patronatu grupowego, pełnionego z urzędu – trudne do pogodzenia. Jako hetman musiał interweniować w sprawach o „osłonę“ przed gwałtami żołnierskimi, ale także zapewniać wojsku zapłatę i wyżywienia kosztem cywili. Jako patron generalny Kościoła Ewangelicko Reformowanego w Wielkim Księstwie Litewskim był zobowiązany do obrony ewangelików w konfliktach z klerem katolickim, wbrew osobistej tolerancji w sprawach wyznaniowych. Sprawowanie patronatu wyznaniowego negatywnie odbijało się na pozycji politycznej Radziwiłła i jego możliwościach protekcyjnych, ograniczonych za Zygmunta III do poziomu urzędów ziemskich.

W sumie wywiązywanie się z obowiązków patronackich było niekiedy bardziej korzystne dla klientów niż dla patrona. Na niekorzyść magnata mogła także działać zasada wzajemności zobowiązań. Wbrew opinii badaczy klientelizmu w Europie Zachodniej stwierdzono, że w Rzeczypospolitej możliwe było wypowiedzenie obowiązków klientalnych przez sługę-klienta – najczęściej z powodów ekonomicznych.

W konkluzji sformułowano przypuszczenie, że „klasyczny“ (stabilny, wielopokoleniowy) układ klientalny można było osiągnąć tylko w drodze kompromisu między możliwościami patronackimi magnata a oczekiwaniami klientów, poprzez wzajemne ustępstwa w doraźnych konfliktach interesów. Hipoteza ta wymaga weryfikacji w oparciu o badania porównawcze między klientelą Krzysztofa II a Krzysztofa „Pioruna“ i Bogusława Radziwiłłów.

DUTIES OF THE GUARDIAN TO THE OFFICIALS AND CLIENTS ON THE BASIS OF THE EXAMPLE OF KRISTUPAS II RADVILA (1585–1640) CLIENTELLE

Summary

URSZULA AUGUSTYNIAK

The article discusses the main ranges of Krzysztof Radziwiłł's obligations to his servants and clients: protection against external threat, patronage in the sphere of internal domination (manor and estate), political protection. The author proposes that distinction should be made between patronage towards servants (a group patronage, formalised, realised mainly in the sphere of economy) and obligations to political supporters and clients (personal, informal, relating to public life: politics, judicature, denominational affairs). Referring to the conception of Roland Mousnier accentuating faithfulness and loyalty in mutual obligations of patron and client, the article depicts the significance of these values in Radziwiłł's care for the families of his servants and clients, and in his functions performed in the system of justice: mediation in conflicts between his own clientele, as well as in their squabbles with factions of other magnates and State administration. It is demonstrated that an interference with the authority of the official judicial institutions by the magnate and his actions by force resulted from the pressure put by noble clients on their patron.

Furthermore, Krzysztof Radziwiłł was burdened with two types – difficult to reconcile – of the group patronage *ex officio*. As Hetman he had to intervene in the matters of 'protection' against violence of soldiers, and at the same time to secure payment and food for the army at the expense of the civilians. As a general patron of the Evangelical Reformed Church in the Grand Duchy of Lithuania he was obliged to protect the members of the Church in conflicts with the Roman Catholic clergy, despite his personal tolerance in the matters of religion. This religious patronage had an unfavourable impact on the political position of Radziwiłł and his protective abilities, restricted by Sigismundus III to the level of titular offices.

All things considered, fulfilling a patron's obligations was sometimes more profitable for the clients than for a patron. The principle of mutuality obligations could have been to patron's disadvantage. Contrary to the opinion of researchers of clientage in Western Europe the author expresses an idea that in the Polish-Lithuanian Commonwealth there was a possibility to terminate the clientage duties by a servant-client, in most cases due to economic reasons.

In conclusion, the author presumes that a 'classic' (stable, multi-generational) clientage arrangement was possible only in the form of compromise between patronage abilities of the magnate and expectations of the clients, and throughout the system of mutual give-and-take in temporary conflicts of interest. This hypothesis, however, requires verification on the strength of comparative research into the clientage of Radziwiłłs: Krzysztof II, on the one hand, and Krzysztof 'Thunderbolt' and Bogusław, on the other.

Gauta 2001 m. gruodžio mėn.

Urszula Augustyniak. Profesorė, habilituota daktarė, dirba Varšuvos universiteto Istorijos institute. Tyrinėja XVI–XVII a. Lenkijos ir Lietuvos visuomenių, daugiausia bajorijos, istoriją. Pastaruoju metu daugiausia dėmesio skyrė klientinių santykių tarp Lietuvos didikų ir bajorų tyrinėjimams. Paskelbė knygas: *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, Warszawa, 1981; *Koncepcje narodu i społeczeństwa w literaturze plebejskiej od XVI do końca XVII wieku*, Warszawa, 1989; *Wązowe i "królowie rodacy"*. *Studium władzy królewskiej Rzeczypospolitej XVII wieku*, Warszawa, 1999; *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa, 2001; šaltinių publikacijas: *"Spisek orleński" w latach 1626–1628*, Warszawa, 1990; *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVII wieku*, Warszawa, 1992; keliasdešimt straipsnių.